

אוניברסיטת בר-אילן
הפקולטה למדעי היהדות
המחלקה לתלמוד ע"ש נפתל-יפה

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

(עבודה סמינריונית,
הצעות מחקר לתואר השני והשלישי,
עבודת גמר לתואר שני, דיסרטציה לתואר שלישי)

מהדורה ניסיונית

יוסף תבורי

כ"ח טבת, תשס"ה

תוכן העניינים

3	הקדמה
5	א. מבוא
6	ב. המנחה והנושא
7	ג. איסוף הנתונים
8	ד. מיון הנתונים וסידורם
8	ה. הצעת המחקר
10	ו. העלאת הדברים על הכתב
10	1. מבוא
10	2. כתיבת העבודה
	א. כתיב וסגנון 10; ב. קיצורים ומספרים 11; ג. הפיסוק והמשפט 12;
	ד. הפסקה 13; ה. סעיפים ופרקים 13; ו. ציטטות 14
15	3. מראי מקומות והערות שוליים
	א. מבוא 15; ב. ההפניה למקורות 16; ג. ההפניה לספרות מחקר 17 (1. מבוא
	; 2. רישום שם מחבר 18; 3. רישום ספר 19; 4. רישום מאמר בכתב-עת 20;
	5. רישום מאמר מתוך קובץ 20; 6. רישום מקור מתוך האינטרנט 21; 7. רישום
	עבודת גמר ועבודות דוקטור 21; 8. רישום חוזר 21); ד. סיכום 22
22	ז. מבנה העבודה
22	1. מבוא
22	2. השער ותוכן העניינים
23	3. ההקדמה והמבוא
24	4. הסיכום והתקציר
24	5. הרשימה הביבליוגרפית
	א. מבוא 24; ב. רשימת מקורות 25; ג. רשימת ספרות המחקר 26; ד. סידור
	הרשימה 26
26	ח. ההדפסה
26	1. מבוא
26	2. הנייר
27	3. האות
27	4. רווח בין השורות
28	5. השוליים
28	ט. הכריכה
28	י. גיבוי וסיום
29	י. נספחים
29	1. קיצורים מקובלים של כתבי-עת לועזיים
	2. דוגמאות לרישום ציונים ביבליוגרפיים (מפרסומי חברי הסגל
30	של המחלקה לתלמוד)
	א. ספר 30; ב. מאמר בתוך כתב עת 30; ג. מאמר בתוך קובץ או ספר יובל 31;
	ד. מאמר באנציקלופדיה 31; ה. מקור בתקליטור 32; ו. מאמר באינטרנט 32
33	3. רשימת עבודת מחקר במחלקה לתלמוד
	א. עבודות גמר לתואר השני בהכנה 33; ב. עבודות גמר לתואר השני שאושרו 33;
	ג. דיסרטציות לתואר השלישי בהכנה 35; ד. דיסרטציות לתואר השלישי שאושרו
	;36
39	5. כללי הכתיב חסר הניקוד

הקדמה

זה זמן שאני חושב על כך שיש צורך בהנחיות כתובות שיסייעו לתלמידינו הבאים לכתוב עבודות מדעיות – החל מעבודות סמינריוניות ועד דיסרטציות לתואר השלישי. לא אזרתי כוח להכין הנחיות כאלה מכיוון שיש כמה וכמה חיבורים על דרך כתיבתן של עבודות, החל מפרסומים בני מספר עמודים בתוך כתבי-עת או חוברות קטנות מטעם הוצאות לאור שונות¹ – ועד החיבור הגדול של ההוצאה האוניברסיטאית של שיקגו (A Manual of Style). אך לאחרונה, בתוקף תפקידי כראש המחלקה לתלמוד, ראיתי הרבה מאוד עבודות והבנתי יותר את הצורך הגדול בהנחיות מיוחדות לתלמידינו. אמנם, יש מספר חיבורים על כתיבת עבודות סמינריוניות אך הם אינם, בדרך כלל, מתאימים לצורכי התלמידים שלנו ואף קשה להשיג אותם.² לכן, חיברתי מסמך של הנחיות כאלה והפצתי אותו בין תלמידי המחלקה וחברי סגל ממחלקות אחרות. קיבלתי עידוד רב מתלמידים וחברים, שהעירו גם על הליקויים במהדורה הראשונה של מסמך זה. בעקבות זאת, הכנתי מהדורה מורחבת ומתוקנת של ההנחיות עם מספר נספחים. לקראת סוף העבודה, הגיע אלי קונטרס בן עשרים ושמונה עמודים מאת זאב מגן, שכותרתו: בשר ורוח: עצות טובות (וחוצפניות) לכתיבה האקדמית. ד"ר מגן משמש כמרצה במחלקה ללימודי המזרח התיכון בפקולטה שלנו והקונטרס כתב במיוחד עבור תלמידי מחלקה זאת. ד"ר מגן מציג את עצותיו והנחיותיו על רקע תרבותי רחב ובסגנון מיוחד. נהייתי מאוד מקריאת הדברים ולמדתי מהם רבות. בדברים רבים אנו תמימי

1 כדוגמה לחוברת נציין: הכנת כתבי-יד והתקנתם לדפוס, האקדמיה הלאומית למדעים: החטיבה למדעי הרוח, ירושלים (מהדורות רבות). כמעט כל כתב-עת מדעי כולל באחד מגליונותיו הנחיות לדרך הגשת מאמרים לכתב-העת. ראה, לדוגמה, עלי ספר, יא (תשד"ם), עמ' 165–170. בכתבי-עת לועזיים במדעי הרוח מקובלת מאוד החוברת: William Riley Parker, *The MLA Style Sheet*, שיצא לאור בכמיליון (!) עותקים. תלמידים רבים באוניברסיטאות אמריקאיות השתמשו בחוברת של Kate Turabian, *A Manual for Writers of Term Papers, Theses and Dissertations*, The University of Chicago Press שיצאה לאור אף היא בהדפסות מרובות.

2 כאן נציין את מאמרו של מאיר ארליך, "מדריך לכתיבת עבודה סמינריונית במסגרת הקורס 'אוריינות אקדמית וכתבת עבודה סמינריונית', הגיגי גבעה, ח (תש"ס), עמ' 230–261. בסוף המאמר יש גם רשימה של מדריכים אחרים לכתיבת עבודות סמינריוניות. המאמר עצמו מתמקד בעבודות הנכתבות במסגרת בית הספר לחינוך אך יש בו גם הנחיות כלליות מועילות.

דעים, הן בצורך לתת הנחיות לדברים שנראים לאחדים כפשוטים ביותר והן בתוכן ההנחיות עצמן. נדמה לי, בכל זאת, שהקונטרס שאני מגיש בזה הוא תכליתי יותר והנחיותיו תשרתנה את התלמידים בצורה טובה יותר. השתדלתי שקונטרס זה ישמש גם כדוגמה אישית ואפשר ללמוד לא רק ממה שכתוב בו אלא גם מאופן כתיבתו. אני מקווה שהחוברת תהיה לתועלת לתלמידי המחלקה, ואולי גם לתלמידים אחרים בתחום מדעי הרוח והיהדות, וכן תתרום להעלאת רמת המחקר.

***

שלמי תודה, לעבר ולעתיד

ברכות תודה לגב' רבקה דגן, מרכזת המחלקה, שקראה טיוטות רבות של מסמך זה והעירה לי הערות רבות שתרמו לשיפור המסמך. תודתי נתונה גם לאחי, ד"ר אפרים תבורי, שהכין מסמך כזה עבור המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. עבודתו שימשה לי כמקור השראה ואף העתקתי ממנה מספר קטעים. ד"ר אהרן ארנד קרא טיוטה אחת של העבודה והפנה את תשומת לבי למספר דברים הטעונים תיקון. ד"ר אהרן שמש, פרופ' יוסף ריבלין, מר רון קליינמן והרב שלמה שפר העירו מספר הערות חשובות למהדורה הראשונה, שבעקבותיהן הכנסתי שינויים במהדורה החדשה. תודה גם לד"ר נוגה אבני שנתנה לי את הנספח על הכתיב המלא והחסר. תודה אחרונה ל"מכה בפטיש", גב' ריבה רוטמן, שעברה על המסמך ותיקנה אותו מבחינת סגנון וכתיב (חוץ ממשפט זה!). תודה לרב נריה גוטל ולד"ר עמוס פריש שהעירו הערות חשובות ותיקנו טעויות אחדות למהדורת כסלו תשס"א ושבעקבותיהן הכנסתי מספר שינויים ותיקונים במהדורה זאת. כמו כן, אודה לכל מי שיש לו מה להעיר על מסמך זה, אם טעות שיש לתקנה או עניין שהיה צריך להיות בו ואיננו.

למהדורת אייר תשס"ג

החוברת אזלה ותלמידים רבים ביקשו אותה. לכן החלטנו להדפיס אותה מחדש, כפי שהיא שמורה במחשב שלי. במשך הזמן הוספתי בה תיקונים שונים ולכן הדפסה זו שונה במעט מן ההדפסה הקודמת.

למהדורת תשס"ה

במהדורה זאת הוספנו סעיף חדש על הכנת הצעת מחקר – מלבד כמה שינויים נוספים במקומות אחרים.

א. מבוא

האוניברסיטה במדינת ישראל היום היא, בעיקר, מכון למחקר. המוסדות הקובעים את עתידן של האוניברסיטאות בישראל מתכננים צמצום הלימודים לתואר הראשון באוניברסיטאות כדי שאלה יתרכזו במחקר. מטרת ההוראה באוניברסיטה היא להכשיר חוקרים.³ ההכשרה המחקרית היא מדורגת: תחילה מתבקש התלמיד להתנסות בכתיבת מספר עבודות סמינריוניות; מי שגילה כשרון מחקרי ורוצה להמשיך ולהעמיק את יכולתו, יגיש הצעת מחקר לתואר השני, וכאשר זאת תאושר – יכתוב תזה לתואר שני. ויש שימשיכו לתואר שלישי וימשיכו גם אחרי כן לפרסם מחקרים מדעיים במדעי היהדות. לא כל תלמידינו ממשיכים במחקר, אך גם אלה חייבים להבין את המתודה המחקרית, כדי להבחין בין מחקר מעולה לבין מחקר בינוני ואף פחות מזה. הנחיות אלה נועדו לתת לתלמידינו הנחיות בכתב על דרך המחקר ועל דרך הצעת הדברים בכתב, תוך שימת דגש על ענייניהם המיוחדים של מדעי הרוח בכלל, שמדעי היהדות הם ענף מהם, והמדע התלמודי בפרט.

סוף מעשה במחשבה תחילה. שאלה שרבים שואלים כבר בהתחלה היא: מה צריך להיות היקף העבודה? אין בזה כללים נוקשים. רצוי שההיקף יהיה רחב מספיק כדי לתת לתלמיד אפשרות להוכיח שהוא הצליח במשימה המורכבת שהוטלה עליו, אך הוא צריך להיות מוגבל מספיק כדי לאפשר לקוראים לקרוא את העבודה בצורה מעמיקה ובזמן סביר. כבר בראשית העבודה צריך לקבוע נושא שאפשר יהיה לכתוב עליו בהיקף מתאים. אם רואים שהעבודה מתארכת יותר מדי, צריך למצוא דרך לצמצם אותה. כקווים כלליים אנחנו ממליצים שעבודה סמינריונית תהיה בהיקף של 3000–4000 מילים; עבודת גמר לתואר השני תהיה בהיקף של כ-30,000 מילים. בהנחיות הוועדה לתואר שני לכתיבת תזה נקבע שהיקף העבודה לא יעלה על 150 עמודים. עבודת דוקטור תהיה בהיקף של כ-100,000 מילים. בהנחיות הוועדה לתואר

3 וחוקרות בכלל. הדברים הבאים מכוונים לכלל תלמידינו, תלמידים ותלמידות, אך, לשם נוחיות, הדברים כתובים בלשון זכר שתיחשב, לעניין זה, כלשון סתמית לכלל התלמידים.

שלישי נקבע שהיקף העבודה לא יעלה על 350 עמודים. מספרים אלה כוללים הערות שוליים אך אינם כוללים את הרשימות הביבליוגרפיות. כדי לשַׁבֵּר את האוזן, ספרי "פסח דורות" מונה 89,000 מילים בלי הערות ו-143,000 מילים עם ההערות. הספר הוא בן 384 עמודים בדפוס. ספרי "מועדי ישראל..." מונה קצת יותר מ-128,000 מילים בלי ההערות ו-201,000 עם ההערות, והוא מונה 415 עמודים בדפוס. מאמרי על המעמדות בספר "מקומראן עד קהיר" מונה 5,980 מילים בלי ההערות ו-9,648 מילים עם ההערות, והוא בן 24 עמודים בדפוס. תוכנת Word יכולה לספור את המילים והתווים ("תווים") הוא מונח הכולל את האותיות ושאר סימני הדפוס, כגון פסיקים, נקודות וכד') שבטקסט, והיא מודיעה לנו שבמסמך זה, כולל הנספח הראשון, יש 10,925 מילים (ללא הערות השוליים) ו-53,060 תווים (ללא רווחים).

ב. המנחה והנושא

השיטה הנהוגה באוניברסיטאות להוראת דרכי המחקר היא שהעבודה תיכתב בהדרכת מנחה אישי. השיטה אמורה לפתח את עצמאותו המחקרית של התלמיד בהדרגה. בכתיבת עבודה סמינריונית הוא מקבל הדרכה אינטנסיבית מן המנחה; בכתיבת עבודת מ"א ההדרכה מצומצמת יותר, ובכתיבת עבודת דוקטור ההדרכה מצטמצמת עוד יותר. מקובל שההדרכה בשעת כתיבת עבודה סמינריונית במסגרת קורס היא אינטנסיבית. המנחה אמור להדריך את התלמידים בצורה קבוצתית ובצורה פרטית על דרכי המחקר ומה נדרש מן התלמיד. אך כבר בשלב זה מידת צמידות התלמיד למנחה היא עניין אינדיבידואלי. יש תלמידים המסוגלים לכתוב עבודות מחקר בשלות כבר בראשית לימודיהם, ובמקרים אלה הקשר בין התלמיד למנחה יהיה מצומצם, אך רובנו זקוקים להדרכה ושיתוף פעולה נכון בין המנחה לבין התלמיד. הדבר מהווה תנאי ראשון להצלחת העבודה.

בשלב העבודה הסמינריונית, אפשרויות התלמיד בבחירת מנחה ובבחירת נושא הן מצומצמות. עבודה סמינריונית נעשית, בדרך כלל, במסגרת סמינריון, והמרצה האחראי לסמינריון הוא המנחה. בחירת הקורס נעשית, על פי רוב, מתוך אילוצי מערכת השעות של התלמיד. המנחה מציע נושאים הקשורים לקורס שהוא נותן ואפשרויות התלמיד בבחירת נושא הן מצומצמות. בשלבים מתקדמים יותר, בחירת מנחה ונושא נעשית מסובכת יותר.

קיימות שתי דרכים עיקריות בבחירת נושא ומנחה למחקר מתקדם. בדרך הראשונה, כאשר התלמיד מעוניין לחקור נושא מסוים, הוא יפנה לאחד המרצים שהנושא נמצא בתחום התמחותו ויבקש ממנו שיסכים להדריך אותו בנושא זה. במקרים רבים, המנחה יאמר שהנושא, כפי שהוגדר על ידי התלמיד, אינו מתאים למחקר המוצע, ויחד ידונו במציאת נושא מתאים בתחום שבו מתעניין התלמיד.

הדרך השנייה, והמומלצת, היא לבחור מנחה שהתלמיד חושב שהוא רוצה ללמוד ממנו, הן מבחינת אישיותו והן מבחינת שיטתו המחקרית, ולבקש מן המנחה שיציע נושא. המנחה המתמחה בתחום מסוים יודע מה הם הדברים הטעונים בירור, ויש לו הערכה טובה על נושאים שעשויה לצמוח מהם עבודה טובה. כדי שתתרשם מסוג הנושאים שאפשר לעסוק בהם, וכדי שתימנע מעיסוק בנושא שכבר עסקו בו, צירפנו בנספח את רשימת העבודות שנעשו במחלקה לתלמוד והנושאים שבהם עוסקים היום.

יש לקחת לתשומת לב שמנחים נמנעים מלקבל תלמידים שאינם מכירים. הם מעדיפים תלמידים שעשו אצלם עבודה סמינריונית (וקיבלו ציון טוב!) והם כבר מכירים את יכולתם. סטודנט הפונה אל מנחה שאינו מכיר אותו, ייטיב לעשות אם יביא למנחה דוגמה מכתבתו (עבודה סמינריונית וכד'), כדי שהמנחה יתרשם מיכולתו. במקרים שתלמידים מתקשים בבחירת מנחה הם מוזמנים להתייעץ עם ראש המחלקה או עם מי שימונה על ידו לכך.

המשך שיתוף הפעולה בין המנחה לתלמיד תלוי בהם, אך התלמיד ייטיב לעשות אם ייזום קשר מתמיד עם המנחה, ידווח לו על מה שעשה ומה שהוא מתכוון לעשות, וייתיעץ אתו על כיווני ההמשך. במיוחד חשוב להציג למנחה חלקים מן העבודה בהתהוותה, כדי להבטיח שהתלמיד הולך בדרך המקובלת על המנחה. קיים חשש רציני לכישלון כאשר התלמיד מתייעץ ייעוץ ראשוני עם המנחה, נעלם אחר כך, ובסוף מגיש את עבודתו הגמורה למנחה. מצד שני, יש להשתדל לא להטריד את המנחה בטיוטות כתובות בכתב-יד. אל תבקש ממנו ואל תצפה ממנו שיתקן את שגיאות הכתיב והסגנון. בשביל זה יש חברים ולפעמים צריך לפנות גם לבעלי מקצוע. המנחה צריך להתרכז בתוכן ובשיטה.

יש לזכור שהמנחה הוא האחראי לטיב עבודתך והוא הראשון הממליץ עליה שהיא ראויה למטרה שלשמה נכתבה. ההנחיות שבחוברת זו לא נועדו להיות פוסק אחרון בכל העניינים הנדונים בה. יש לראות אותן כמתוות דרך באותם הדברים שהמנחה לא הביע את דעתו עליהם. אם המנחה חושב שצריך לעשות משהו באופן שונה מן האמור כאן, דעתו מחייבת את התלמיד ויש לנהוג לפיה.

ג. איסוף הנתונים

השלב הראשון של המחקר הוא איסוף הנתונים. בקורס "הדרכה ביבליוגרפית" אנחנו מבקשים לתת לתלמידים את הכלים הנחוצים למציאת הנתונים למחקריהם. הקורס עוסק בספרי יעץ, כגון: באנציקלופדיות, קונקורדנציות, רשימות ביבליוגרפיות ואמצעים ממוחשבים, כגון תכנית השו"ת ועוד. רצוי להיעזר גם במנחה (החל ממנחה בעבודה סמינריונית ועד המנחה לעבודת הדוקטור) ולפנות גם לשירותי היעץ

בספרייה.

רוב הנתונים שאנחנו עוסקים בהם במחקרינו הם טקסטים. בבדיקת טקסטים עלינו לוודא שיש בידינו הנוסח הטוב ביותר של אותו טקסט. גם בנושא זה ניסינו ללמד, בקורס "הדרכה ביבליוגרפית", כיצד להגיע לנוסח הטוב ביותר על ידי שימוש בכתבי-יד ובמהדורות מדעיות. וכאן המקום להעיר שלתכנית השו"ת אין היום תחליף בחיפוש מקורות אבל ייעודה העיקרי הוא חיפוש מקורות ולא הצגת טקסטים בצורה המקובלת במדע. כל מקור שנמצא בעזרת תכנית השו"ת צריך להיבדק במהדורות הטובות ביותר של הספר, דהיינו מהדורות מדעיות במקרה שיש. גם אם אין לספר מהדורה מדעית, צריך לבדוק את הטקסט במהדורה הנדפסת הטובה ביותר. כשמתמשים במהדורה מדעית, אין די בציטוט מגוף הטקסט אלא יש לעיין גם בחילופי הנוסחאות כדי לראות אם יש דבר משמעותי למחקר שלך. ניסינו להדריך לחשיבה פילולוגית נכונה כדי להבין את המשמעות של חילופי הנוסחאות וכדי להגיע, במידת האפשר, לנוסח הטוב ביותר של הטקסט ולהבין את התמורות שחלו בו במשך הדורות. המנחה של התלמיד אמור לכוון אותו בצעדיו הראשונים, אך תושיית התלמיד למצוא דברים חדשים תתגלה כבר בשלב זה. אפשר להיעזר גם בחברים. ספר להם על המחקר שלך וייתכן שיהיו להם רעיונות על דברים שיש לעשותם, על חיבורים שיש לבדקם. איזהו חכם, הלומד מכל אדם.

ד. מיון הנתונים וסידורם

שלב שני הוא מיון הנתונים. מיון זה יכול להיות לפי תקופות, לפי ארצות, לפי גישות, וכל זאת בצירופים שונים. כאן תבוא לידי ביטוי יכולתך כחוקר לחשוב על משמעות הדברים ולהעלות סברות והשערות על הקשרים בין הדברים. התזה העיקרית שלך עשויה להיות טיב הקשר בין המקורות: האם ניתן לגלות קשרים ביניהם; באיזו מידה הם דומים זה לזה או שונים זה מזה וכד'. כאן אמור להיות עיקר הדין בינך לבין המנחה, כשהמנחה יעזור לך להבחין בין השערות סבירות יותר לבין אלה הסבירות פחות. יחד עם זאת אין מקצועות הרוח כחכמת התשבורת או מדעי הטבע, וייתכן שיהיו חילוקי דעות בהגדרת מה סביר יותר. עליך, כחוקר, מוטלת החובה לבחון את האפשרויות השונות, להציע את שנראה לך יותר, ולנמק את בחירתך.

ה. הצעת המחקר

סעיף זה לא היה קיים במהדורות קודמות של הנחיות אלה ומתוך הנסיון למדנו שיש צורך חשוב בכתיבתו. הפעם הראשונה שכשרונותיך ותכניותיך יעמדו לביקורת חוקרים חברי הסגל היא בהגשת הצעת המחקר. סטודנטים רבים מתקשים בהגשת

הצעת המחקר ויש שסטודנטים מגישים למעלה מעשר (10!) טיוטות של הצעת המחקר עד שהיא מתקבלת. היקף הצעת המחקר יהיה כ-10 עמודים (כ-2000 מילים) עד 15 (3000 מילים) – לא כולל הביבליוגרפיה. אם תגיש הצעת מחקר ארוכה מזאת, זה עשוי להאריך, באופן משמעותי, את תהליך השיפוט. רק כדי לשבר את האוזן, כל עמוד נוסף מכפיל את הזמן הנדרש עד לאישור ההצעה.

הצעת המחקר צריכה להיות הצעה – ולא המחקר עצמו. ההצעה צריכה לכלול שלושה סעיפים: (1) מצב המחקר או הרקע התאורטי; (2) שאלת המחקר, דהיינו מה הנקודה שאתה רוצה לברר במסגרת המחקר שלך; (3) שיטת המחקר, דהיינו כיצד אתה מתכנן לבצע את המחקר שלך כדי לענות על שאלת המחקר. הסדר של סעיפים 1 ו-2 אינו מהותי. יש המעדיפים להציע את השאלה המחקרית לפני שמסבירים מה ידוע בנושא היום ויש שחושבים שהכרחי להסביר את מצב הידע הקיים כדי להסביר כראוי את הנקודה שלא נתבררה שברצונך להקדיש לה את מחקרך.

הסעיף הראשון יוקדש להגדרת הנושא הכללי ולסקירת הספרות הקיימת בנושא עצמו ובגבולותיו הקרובים. כאן צריך להציג את דיעות החוקרים וראוי הוא לא רק לתמצת את דבריהם אלא גם לעמוד על דרכיהם המתודולוגית, להשוות את דרכיהם של החוקרים השונים ובמיוחד להסביר מה הנקודות שלא נדונו במחקר, שלאחת מהם תזדקק בשאלת המחקר שלך.

אם בחרת בסדר שהצבתי, שאלת המחקר תצמח כמעט מעצמה מתוך מצב המחקר. כאן אתה צריך את הנקודה שאתה רוצה לברר, תוך עמידה על האפשרויות השונות. ייתכן, ואף סביר, שיש לך כבר תחושה לאן הדברים יתפתחו. לדוגמא, אתה עתיד לחקור את תולדות ההלכה בנקודה מסויימת ואתה כבר חש שכיוון ההתפתחות הוא נטיה להקל (או להחמיר) בגלל נסיבות חברתיות, מדיניות, כלכליות וכד'. אך, כל עוד לא ביצעת את המחקר, אינך יכול להיות בטוח שהערכתך תצדק. לכן, הצעת המחקר צריכה להציג את הצדדים האפשריים ולהיות פתוחה להן. אל תכתוב "אני אוכיח..." אלא "אשתדל לברר האם...".

הסעיף האחרון בהצעה הוא "שיטת המחקר". כאן אתה צריך להציג גם נתונים ברורים וגם מודלים מחקריים. כיצד אתה מתכונן לאסוף את הנתונים לצורך מחקרך? האם יש מקורות מיוחדים כגון אוסף מיוחד של כתבי-יד או ארכיונים שתצטרך לבדוק אותם לצורך המחקר? האם תסתפק בבדיקת נוסחאות הטקסט בדפוסים, במאגרים ממוחשבים או שתבדוק את כתבי-היד בעצמם (או צילומיהם)? האם תרשום לפניך את כל הנוסחאות ותציג אותם במהדורה סינאופטית או בדרך אחרת? האם הניתוח ייעשה בדרכי הפילולוגיה (רצוי שתוכיח שאתה יודע מה זה) או במתודות ספרותיות או בדרכים אחרות. לא כל מחקר זקוק למיצוי בכל הכלים ועליך לבחור בכלים המתאימים לשאלת המחקר שלך.

אף על פי שהצבתי את "שיטת המחקר" כסעיף אחרון, רבים מוסיפים גם תוכנית לפרקי העבודה כפי שהם נראים בעיני הסטודנט היום. עבודות רבות מורכבות ממבוא וסיכום כאשר גוף העבודה כולל דיונים פרטניים בנקודות מסויימות. הוספת פרקי העבודה להצעת המחקר עשויה להבהיר לקורא את תכניתך ולהעמיד אות במיוחד על השאלה אם היקף העבודה לא יחרוג מן הסביר.

ואחרון אחרון חביב (כי אחרי הסעיף האחרון יש אחרון אחרון), הרשימה הביבליוגרפית. הקפד לרשום כאן את המקורות שתשמש בהם, במהדורותיהן הטובות או כתבי היד של המקור וספרות המחקר ששימשה בידך כדי להכין את הצעת המחקר. אם הקורא יגלה שחסר כאן פרט מהותי, ייחשב הדבר כפגם חמור ויחייב, בדרך כלל, החזרת ההצעה לצורך תיקונים. אבל הוספת פרטים שהרלבנטיות שלהם לנושא היא שולית בלבד היא בבחינת "כל המוסיף גורע". במיוחד תקפיד שהרישום הביבליוגרפי ייעשה לפי שיטה מקובלת במדעי היהדות. בהמשך החוברת תמצא פרטים מלאים על רישום נכון של הספרות ומומלץ להשתמש בשיטה המוצגת כאן.

ו. העלאת הדברים על הכתב

1. מבוא

שלב שלישי הוא העלאת הדברים על הכתב, ועיקר מאמצינו בהנחיות אלה יהיה נתון לשלב זה. תחילה נציין שהשימוש במחשב עשה מהפכה בכל הקשור להגשת עבודות. היום אין להגיש עבודות בכתב-יד כלל. יתרה מזו, רצוי לא לכתוב טיוטות בכתב-יד. יכולת השימוש במחשב היא יכולת בסיסית בימינו וכל תלמיד צריך ללמוד כיצד להשתמש במחשב, לפחות בצורה בסיסית ביותר.

2. כתיבת העבודה

א. כתיב וסגנון

אין לנו מסורת ברורה של כתיב בלי ניקוד, וישנן שיטות שונות. רצוי לשמור על עקביות אבל אין שום שיטה המכתיבה עקביות גמורה ותמיד יש יוצאים מן הכלל. בנספח ב תמצא הנחיות מתומצתות על כללי הכתיב.

על סגנון הכתיבה אי-אפשר לומר אפילו דברים בסיסיים במסגרת מסמך קצר זה. נאמר רק שהכתיבה צריכה להיות ברורה ומובנת גם למי שאינו מתמחה במיוחד במקצוע. אם קורא משכיל אינו מבין את אשר כתבת, אל תאשים את הקורא שהוא חסר השכלה, אלא עליך להאשים את עצמך שלא השכלת להבהיר את מה שרצית לומר. הנח את הדברים בצד לכמה ימים וקרא את הדברים שנית. תתפלא לראות כמה אתה בעצמך צריך להתאמץ להבין את מה שרצית לומר. אחרי שהדברים ברורים לך,

בקש מחבר שיקרא אותם. אם יש דברים שאינם מובנים לו, אל תנסה להסביר לו אותם בעל פה, אלא הִבֵּן שדבריך הכתובים לא היו מספיק בהירים ועל כן לא הצליח חברך להבין אותם. יש אנשים הכותבים בסגנון שוטף והטיוטה הראשונה היא כבר ברורה ובהירה, אך רוב האנשים מתקשים בהצגת מחשבותיהם על הנייר. אל תתייאש אם תצטרך לכתוב טיוטות רבות לפני שאתה מציג את הדברים אפילו לפני חבר. אינני יודע אם זה יגרום לייאוש או לעידוד אם אמסור לך את מספר הטיוטות שהוכנו ממסמך זה – כי רב הוא.

ב. קיצורים ומספרים

ראוי להימנע מקיצורים מכיוון שקיצורים עשויים להתפרש בכמה כיוונים.⁴ במקום שצריך להשתמש בקיצורים, צריך לציין את הקיצורים בצורה ברורה. בשפות לועזיות משתמשים בנקודה לציון קיצור אך שיטה זו אינה מתאימה לעברית. ראוי להימנע מן השימוש בנקודה לסימון ק. מכיוון שהקורא יחשוב שיש כאן סוף משפט. עדיף לנקוט בשיטה העברית המסורתית ולהשתמש בגרש ובגרשיים לציון הקיצור. אילו הייתי כותב ק' במקום ק., לפחות היית יודע שיש כאן קיצור – אם כי קשה לנחש למה רומז הקיצור ק'. אנחנו מבחינים בין שני סוגי קיצורים: סוג אחד הוא קיצור של מילה אחת על ידי קטיעת סוף המילה. במקרה זה מציינים את הקיצור בגרש בסוף המילה, כגון: ר', פרופ', גמ', עמ' וכד'. סוג שני הוא ראשי תיבות של כמה מילים. במקרה זה משתמשים בגרשיים לפני האות האחרונה של הקיצור, כגון: קלבד"מ, חת"ם סופר, תושב"ע, ב"א וכד'.⁵ וכך נוהגים גם בקיצור של מילה אחת כאשר האותיות שנשתיירו אינן מופיעות ברצף במילה המקורית, כגון ד"ר.

יוצאים מן הכלל בנושא הקיצורים הם כתבי-עת שלהם שמות ארוכים. לכתבי-עת אלה יש, בדרך כלל, קיצורים מקובלים במקצוע. בעברית מציינים את הקיצור על ידי

4 בה"כ ובה"מ יכול להיות "בית הכנסת ובית המדרש" והוא יכול להיות "בית הכסא ובית המרחץ"! לדוגמאות לפיענוח בלתי נכון של ראשי תיבות ראה: Jacob Z. Lauterbach, "Abbreviations and Their Solutions", *Studies in Jewish Bibliography and Related Subjects in Memory of Abraham Solomon Freidus*, New York: The American Academy for Jewish Research, 1929, pp. 141–149 (photographic reprint: Westmead, England: Gregg International Publishers, 1969). (שים לב שהמשפט האחרון הסתיים בלועזית אך הנקודה המסיימת את המשפט היא מצד שמאל, כבעברית, מכיוון שההקשר הוא כולו עברי. יש נוהגים לוותר על הנקודה במקום כזה אם אין אחריה שום טקסט.)

5 לפיענוח ראשי תיבות ראה שמואל אשכנזי ודב ירדן, אוצר ראשי תיבות, ירושלים: ראובן מס, 1973.

גרשיים, כקיצורים אחרים, אך בלועזית נוהגים לכתוב את האותיות הראשונות של כל מילה בשם, או את האותיות הראשונות של המילים העיקריות בשם, בלי נקודות ביניהן. לנוחותכם צירפנו רשימה של מבחר קיצורים כאלה בנספח.

השימוש באותיות עבריות לציון מספרים נוהג על פי אותו כלל. שלוש מאות שנה מפרידות בין שנת ת' (גרש בודד בסוף) לבין שנת ת"ש (גרשיים לפני האות האחרונה). השנה שבה אני כותב דברים אלה היא תש"ס (בהשמטת האלפים) או ה' תש"ס (הה' עם הגרש הוא המספר 5 לציון האלפים). יש נוהגים להשמיט את סימני הקיצור של המספרים במקום שברור מתוך ההקשר שהאותיות מציינות מספרים. כך נכתוב עמ' קא, וכרך כו.

בעברית כותבים מימין לשמאל. כאשר משלבים מספרים בטקסט עברי, יש להקפיד על כיוון נכון של הכתיבה. לדוגמה, יש לכתוב "עמ' 300–400", או "החנייה אסורה בין השעות 2:00–4:00". המקף נחשב כאות עברית כי הקורא בקול יאמר "שלוש מאות עד ארבע מאות" או "בין השעות שתיים לארבע".

ג. הפיסוק והמשפט

פיסוק נכון עוזר לקורא להבין את הדברים, והיעדר פיסוק, או פיסוק בלתי נכון, יכביד על הקורא ויגרום לו לחשוב שדבריו מבלבלים.⁶ האקדמיה ללשון העברית הוציאה לאור חוברת מיוחדת על כללי הכתיב והפיסוק והם מחייבים. לא אחזור עליהם אבל אציין כאן שתי נקודות שלא נכללו בחוברת הנ"ל.

ראשית כול הוא הסוף: צריך לסיים כל משפט בנקודה – ללא רווח לפניו. לא כפי שעשיתי במשפט הקודם, אלא כך. פסיקים באים כדי להקל על הקורא להבין את המשפט. אסור שמשפט יהיה ארוך מדי, כי הקורא משפט שהוא ארוך מאוד שוכח מה שנאמר בתחילת המשפט עד שהוא מגיע לסופו, ואז נוצר הרושם שהכותב אינו כותב בבהירות. המשפט האחרון היה על גבול הארוך מדי. שימו לב שאפשר בקלות לחתוך אותו לשני משפטים. הנה, לדוגמה: "אסור שמשפט יהיה ארוך מדי. כאשר

6 התורה השתמשה באמצעים סגנוניים כדי להתגבר על חסרון סימני הפיסוק שבמקרא. אהרן מירסקי כתב חוברת מיוחדת בלי סימני פיסוק כדי להדגים את האמצעים האלה (הפיסוק של הסגנון העברי, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ח). אולם, כשהפרק הראשון של הספר הודפס בכתב-העת בצרון, סז (תשל"ו), הרגישו העורכים צורך להוסיף לו פיסוק קל. פיסוק הופיע גם במהדורה השנייה המורחבת של החוברת (ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ט). על הפיסוק כחלק מהתורה שבעל פה ראה י' תבורי, "לקדמות התורה-שבעל-פה", פרי הארץ, ה (תשמ"ב), עמ' 22–29. (שים לב כיצד משתמשים בהערה להוסיף דבר שיש לו זיקה לנאמר בטקסט אך אינו מוסיף

הוא ארוך מדי, עד שהקורא מגיע לסוף המשפט הוא שוכח מה שנאמר בתחילתו. אז נוצר הרושם שהכותב אינו כותב בבהירות". לפעמים, ה"חיתוך" יחייב הוספת מילים, כדי שכל משפט יהיה אמירה לוגית עצמאית. לא נורא. עדיף שדבריך יהיו מובנים היטב.

שנית הוא המקף. יש מקף מחבר, קו קצר בין שתי מלים המצטרפות למושג אחד כגון: בית-כנסת, אחד-העם וכד'. יש גם מה שנראה כמקף ארוך – מקף המפריד בין חלקי משפט והוא נקרא, ליתר דיוק, "קו מפריד". שים לב שהוא מופיע עם ריוח לפניו ולאחריו. ויש גם קו מחבר. אותו מקף ארוך, כשאין רווחים לפניו ולאחריו, הוא קו שנקרא "עד". כך, לדוגמא, "2–3 שנים" נקרא "שתיים עד שלוש שנים" או "עמ' 200–300" נקרא "עמודים מאתיים עד שלוש מאות".

ד. הפסקה

המשפטים מצטרפים לפסקות. הפסקה אמורה להיות בעלת רעיון אחד הזקוק למספר משפטים כדי להסביר אותו. אם הפסקה ארוכה מדי, בדוק היכן אתה יכול לחלק אותה לשניים, כדי שהקורא ימצא מקום מנוחה בין פסקה לפסקה. במנוחה זאת אמור הקורא לעכל את מה שאמרת. לחילופין, אין לעשות כל משפט פסקה בפני עצמה. הקורא חיבור שבו כל משפט הוא פסקה חושב שהמחבר אינו יכול לצרף שני משפטים לרעיון אחד או לטיעון לוגי אחד.

כדי לעזור לקורא להבחין במציאותה של פסקה חדשה, נהוג להזיח אותה מעט מן השוליים הימניים. הזחה גדולה מדי מבלבלת את הקורא, ומקובל להניח רווח של כשתי אותיות. הפסקה הראשונה של העבודה, וכן כל פסקה הבאה אחרי כותרת, אינן זקוקות להזחה כדי לסמן אותן כפסקות חדשות. בכל זאת, למען האחידות, יש שמסמנים גם אותן בהזחה. ציטטה המודפסת כשהיא מוזחת כולה אינה זקוקה להזחה נוספת בתחילתה.

ה. סעיפים ופרקים

המשפטים מצטרפים לסעיפים ולפרקים. החלוקה לפרקים/סעיפים איננה עניין טכני בלבד, אלא היא שייכת למהות העבודה. עבודה קצרה, שמטרתה להציג תזה אחת והכל בנוי סביב לאותה תזה, אינה זקוקה לחלוקה משנית. עבודה ארוכה, לעומת

זאת, טעונה חלוקה נוספת. אולי הדרך הנכונה להבנת העניין איננה להביט על העבודה מתוך רצון לחלק אותה, אלא כיצד לבנות אותה. המחבר צריך לתכנן את פרקי עבודתו, לראות את המכלול וכיצד הוא מורכב מחלקים שונים. חלוקת העבודה לפרקים, לסעיפים, סעיפי משנה, וחלוקות נוספות לפי צורך העניין תדריך את הקורא להבנת התכנית הכללית של העבודה. קח לדוגמה מסמך זה ותראה כיצד החלוקה עוזרת להבין את מגמתו ומטרותו. עיין בתוכן העניינים שבשער המסמך, המציג ראייה כוללת של המסמך, ותראה כמה דבר זה מועיל ומקל על הקורא. שים לב גם לשימוש לסירוגין של אות עברית לציין פרק, וספרה כדי לציין את חלוקת הפרק לסעיפים, ושוב אותיות לציין חלוקת הסעיפים ליחידות קטנות יותר. כדוגמה לחלוקה מפורטת יותר, אני מציע להתבונן בתוכן העניינים של ספרי "מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד".

ו. ציטטות

מטבע הדברים, מחקר העוסק בניתוח טקסטים ירבה בציטטות מן הטקסטים המנותחים. הכותב צריך להבהיר לקורא מה הן בדיוק גבולות הציטטה. מקובל שציטטות קצרות, פחות משלוש שורות, ישולבו בטקסט בין גרשיים כפולים. (אם יש ציטטה בתוך הציטטה, הציטטה הפנימית תצוין בגרש יחידי משני קצותיו).⁷ כאשר הטקסט ארוך מזה, ציון הגבולות על ידי גרשיים אינו מספיק ברור לעין הקורא. לכן, במקרה כזה, צריך להדפיס את הציטטה בשורות נפרדות כאשר היא מוזחת מצד ימין. במקרה זה, ההזחה עצמה מעידה שיש כאן ציטוט ואין צורך לציין את גבולותיו על ידי גרשיים או סימן אחר. אין צורך להזיח את הציטטה משני הצדדים. והנה דוגמה שבה אני מצטט מקצת מן השורות שכתבתי לעיל.

מטבע הדברים, מחקר העוסק בניתוח טקסטים ירבה בציטטות מן הטקסטים המנותחים. הכותב צריך להבהיר לקורא מה הן בדיוק גבולות הציטטה. מקובל הוא שציטטות קצרות, פחות משלוש שורות, ישולבו בטקסט בין גרשיים (יחידים או כפולים). כאשר הטקסט ארוך מזה, ציון הגבולות על ידי גרשיים אינו מספיק ברור לעין הקורא.

יש נוהגים להדפיס גם ציטטה קצרה יותר כשהיא מוזחת – אם היא בעלת חשיבות מיוחדת הדורשת הבלטה. לדעתי אין צורך בזה וראוי להימנע מזה.

⁷ יש נוהגים להפך. הם משתמשים בגרש יחיד לציון ציטטה ובגרשיים לציין ציטטה בתוך ציטטה.

השמטת מילה או יותר מתוך קטע מצוטט יש לציין בשלוש נקודות במקום המילים שהושמטו. לדוגמה: "הסיבה השנייה... מתייחסת למעמד חברתי". הרוצה להוסיף מילים משלו בתוך הציטטה לשם הבהרה יעשה זאת בתוך סוגריים מרובעים ([ ]).

הדגשת מילה או משפט בציטטה תעשה על ידי הדגשה או אותיות נטויות. כשעדיין השתמשו במכונות כתיבה שלא היו להן אותיות נטויות, נהגו למתוח קו מתחת למילה או למשפט המודגשים, כדי לציין למדפיס שצריך לסדר אותיות אלה באות נטויה. במחשבים אפשר להדפיס אותיות נטויות ורצוי להשתמש בהן, או באותיות מודגשות בצורה ברורה, כדי לציין דבר הטעון הדגשה. כאשר המודגש הוא בתוך הציטטה, על הכותב לציין אם ההדגשה במקור או שזו הדגשה שלו יש לציין זאת בין סוגריים מרובעים: [ההדגשה במקור] או [ההדגשה שלי], לפי העניין. ציון זה יבוא אחרי מראה המקום לציטטה, בין אם מראה המקום הוא קצר ומשולב בגוף העבודה ובין אם הוא ארוך יותר ומשולב בהערות שוליים.

3. מראי מקומות והערות שוליים

א. מבוא

הדבר המייחד את הכתיבה המדעית, לעומת סוגי כתיבה אחרים, הוא השימוש בהערות שוליים. זה נראה אמנם כדבר טכני, אך הוא עניין מהותי. רוב המדע התלמודי עוסק בניתוח טקסטים. כאשר אנחנו מצטטים טקסט, חובה עלינו לתת בידי הקורא אפשרות לבדוק אם אנחנו מצטטים את הטקסט בצורה מדויקת ואם ההקשר של הטקסט מחייב את הפירוש שאנו מציעים, או שאפשר לפרשו בצורה שונה. אנחנו עוסקים בטקסטים שיש עליהם מסורת פירוש של מאות שנים רבות. אין אנו רשאים להתעלם ממה שאמרו חכמים וחוקרים שקדמו לנו. אם אנו מסכימים עם דבריהם, ואף בונים עליהם, בוודאי שחייבים אנו לומר דבר בשם אומרו.⁸ אך גם במקרה שאנו

8 למסה היתולית על הגבולות בין שימוש בדברי קודמים לבין פלגיאט ראה Anne Fadiman, "Nothing New Under the Sun", *Ex Libris: Confessions of a Common Reader*, New York: Farrar, Strauss and Giroux, 1998, pp. 103–111. שימו לב למטרה נוספת של שימוש בהערה. המקור אליו הפניתי איננו מוסיף דבר למה שנאמר בטקסט ואפשר היה לוותר עליו לגמרי. אך נהייתי מאוד מקריאת המסה הנזכרת ואני מבקש לשתף אחרים בחוויה הזאת. ההפניה בהערה עשויה לעורר את סקרנותם של אלה המתעניינים בדברים כאלה. יש להניח שמי שאיננו מתעניין בדברים כאלה לא יעיין בהערה זאת כלל.

מבקשים לפרש אחרת, כי מקום הניחו לנו מן השמים, אנו צריכים לתת בידי הקורא אפשרות לבדוק אחרינו ולראות שמא טעינו בהבנת דברי קודמינו.

כיצד מציינים את המקורות ו/או מפנים אליהם? כאן עומדים אנו בפני דילמה. הרישום המפורט והמדויק של המקור שממנו אנו שואבים מפריע לשטף הקריאה. כדי לפתור בעיה זו, הומצאו מספר שיטות שהצד המשותף להן הוא ניסיון לתת מראה-מקום קצר בגוף העבודה, והרישום המפורט יימצא במקום אחר. השיטה הרווחת במדעי היהדות היא לשים מספר במקום שצריך הפנייה ולרשום את מראה-המקום המדויק בשולי העמוד או בסוף החיבור. הרישום בסוף החיבור הוא מסורבל למדי ומכביד על הקורא המעוניין לבדוק אותו, אך הוא נהוג במקומות רבים בגלל שיקולים טכניים ושיקולים כספיים. לטעמי, רצוי שמראה-מקום מפורט יופיע בשולי הדף. רישום כזה משיג איזון נכון בין הרצון להציע טקסט שאפשר לקרוא אותו בצורה שוטפת לבין הרצון לתת מראה-מקום מפורט. כיוצא מן הכלל, אני ממליץ על רישום מראי-מקומות קצרים ביותר בגוף העבודה, בסוגריים. מראי-מקומות כאלה הם פסוקים מן המקרא, כגון (בראשית א: א), או ציטטות מספרות התלמוד (ב' ברכות כד ע"א). לפעמים אני רואה עבודה שיש בה ציטטות ארוכות מן התנ"ך וכל מראי-המקומות מופיעים בשולי הדף. הרושם שנוצר הוא שהכותב רצה שמאמרו יהיה "מדעי" ולכן הוריד את כל מראי-המקומות לשוליים.

מספר ההפניה יבוא בסוף הציטטה או בסוף ההתייחסות לעניין – לא בתחילתו. הטעם לכך הוא שהמספר עוזר לציין את סוף הקטע או סוף ההתייחסות. אם יש סימן פיסוק בסוף הקטע, יבוא המספר אחרי סימן הפיסוק. יוצא מן הכלל הזה הוא כאשר סימן הפיסוק הוא קו מפריד. במקרה זה יבוא המספר מיד אחרי הטקסט, לפני הקו המפריד.

אנחנו רוצים שהקורא יקבל מראה-מקום מפורט. כאן ננסה להגדיר את רמת הפירוט הנחוצה. הגדרה זאת תתחלק לשניים: הפניה למקורות והפניה לספרות מחקר.

ב. ההפניה למקורות

רוב מקורותינו מחולקים בחלוקה גדולה (פרק, סימן וכד') וחלוקה משנית (משנה, הלכה, סעיף וכד'). המצוי אצל הטקסט מכיר את סוג החלוקה, ולכן די לציין את המספר (בדרך כלל באותיות עבריות) ואין צורך לציין את סוג החלוקה. (יוצא מכלל זה הוא הספרא; ראה בהמשך). כך, לדוגמה, הקורא יודע שהציון "משנה תענית ב:ב" מכוון לפרק ב משנה ב, והציון "שולחן ערוך אורח חיים קצב:ג" מכוון לסימן קצב סעיף ג בתוך שולחן ערוך אורח חיים. ריבוי פסיקים בעברית מבלבל את העין ולכן רצוי להשתמש בנקודתיים לצורך ההפרדה. היות ששמות מסכתות המשנה, התוספתא והתלמודים הם כמעט זהים, צריך להקדים לשם גם הפנייה לסוג

המקור. מוצע להשתמש בקיצורים הבאים: מ' = משנה; ת' = תוספתא; י' = ירושלמי; ב' = בבלי. במקורות שיש להם מהדורה מקובלת או מהדורה מדעית, רצוי להוסיף את מספר הדף או העמוד במהדורה. הנה כמה דוגמאות: בראשית יג: כט; מ' ברכות א: א; ת' ברכות א: א, עמ' 3; ספרא, אמור, פרק י: ב, ק ע"א; 9 י' ברכות א: א, ב' ע"א; ב' ברכות כב ע"א. הפניות אלה הן קצרות ואפשר, בדרך כלל, לשלב אותן בתוך הטקסט בסוגריים.

ג. ההפניה לספרות מחקר

1. מבוא

”כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם” (אבות ו:ו).¹⁰

להפניה לספרות המחקר יש שתי מטרות. מטרה אחת היא דומה למטרת ההפניה למקורות: כדי לאפשר לקורא לבדוק שהמחבר שאותו אתה מצטט אמנם אומר מה שאתה חושב שהוא אומר. אבל יש כאן מטרה נוספת – לומר דבר בשם אומרו ולהכיר בכך שעבודתך בנויה על עבודתם של פרשנים וחוקרים שקדמוך. אם הנך מציג דעה או תפישה שלך כאילו היא מקורית אצלך ומי שהוא אמר זאת לפניך, ייחשב הדבר כפגם חמור בעבודה. במקרה הטוב, יסיק הקורא שאינך בקיא במה שנאמר לפניך בנושא; במקרה הגרוע, יסיק הקורא שהנך מבקש להתקשט בנוצות שאינן שלך. לכן, צריך להפנות את תשומת לבו של הקורא לכך שהדבר שאמרת מתבסס על דברי קודמים. אם אתה מרחיב ומפתח רעיון שנמצא רק ברמז אצל כותבים קודמים, יכול אתה לפתוח את ההפניה ב”השווה”, שפירושו שעל הקורא לדעת שיש שם דיון בעניין אך הוא אינו דומה בדיוק לדיון שלך – ולפעמים אתה אף חולק עליו. בכל מקרה, עליך לתת לקורא את כל הפרטים הנחוצים כדי שיאתר את הפרסום שעליו אתה מסתמך.

לצורך זה אנו מבחינים בין חיבור שהוא פרי מחבר יחיד, ספר או חוברת, לבין חיבור שהוא אוסף מחקרים, שהוא יכול להיות כתב-עת או קובץ מיוחד. לכל אחד מן הסוגים הנ”ל יש אפיונים משלו ועליהם נעמוד בהמשך.

9 חלוקת הספרא היא בעייתית (ראה ש' נאה, ”מבנהו וחלוקתו של מדרש תורת כהנים [ב]: פרשות, פריקים, הלכות”, תרביץ, סט [תש”ס], עמ' 99–104). לכן, צריך לציין בפירושו אם הציטטה היא מפרק או מפרשה.

10 על דרך ציון המקורות ראה להלן, ושם לב לדרך שבה השתמשתי בהערה כאן. הקורא עשוי לתמוה על מה שכתבתי בגוף העבודה אך אין ברצוני לדון בפתרון תמיהה זאת כרגע, כי עיקר דיונו במקום אחר. לכן אני משלב את ההפניה בהערה. מי שיתמה, יעיין בהערה; ומי שלא יתמה – לא הפסיד דבר.

2. רישום שם מחבר

רישום שם המחבר הוא הנתון היסודי המשותף לכל ההפניות, פרט להפניות לספרים ומאמרים ששם המחבר אינו רשום בהם. לכן נתייחס תחילה לדרך הנכונה של רישום שמות מחברים.

שמו של מחבר, בחיבורים מודרניים, מורכב משני פריטים: השם הפרטי ושם המשפחה. בעולם המערבי נהוג להציג את השם הפרטי תחילה וכך ננהג בהפניות בהערות שוליים. יוצאת מכלל זה היא רשימה הערוכה לפי סדר אלפביתי של שמות משפחה, שבה צריך להקדים את שם המשפחה לשם הפרטי למען הסדר האלפביתי – כמו בספר טלפונים. כאשר יש שני מחברים או יותר למאמר אחד או לספר אחד, תמיד רושמים את השמות הנוספים לפי הסדר: שם פרטי ושם משפחה; שהרי אין כאן חשיבות לסידור האלפביתי.

יש נוהגים לרשום את השם הפרטי בקיצור (י' במקום יוסף). יש לנהוג בזה בתבונה. אפשר לרשום כך שמו של מחבר מאמר בכתב-עת או בקובץ, כי יש מספיק נתונים למצוא את המאמר גם מבלי לדעת את שמו הפרטי של המחבר. אך שונה הדבר לגבי ספר. נסה למצוא ספר בקטלוג של ספרייה, בין בכרססת בין במחשב, כאשר שם המחבר הוא "י' כץ". לשם דוגמה, במפתח של בית עקד ספרים מופיעים חמישה עשר מחברים ששם משפחתם הוא "כץ" ושמו הפרטי מתחיל ב"י". לכן עדיף לתת את השם המלא.

בדרך כלל אין רושמים תארים מקצועיים כגון ד"ר או פרופ'. הסיבה העיקרית לכך היא שבמקרים רבים פרט זה אינו ידוע. בדרך כלל, פרט זה לא נרשם בכתב-עת או בקטלוגים של ספרים. דומני שיש בזה רמז שאין לשפוט את ערך הדברים לפי תוארו של הכותב אלא יש לדון אותם לגופם. יש אנשים הכותבים דברים של טעם גם אם אין להם תואר אקדמי, בבחינת "קבל את האמת ממי שאמרו"¹¹. ברם, אם ההתייחסות היא לא רק לגופי דברים אלא גם לסמכות האומר, ראוי להזכיר את תוארו בעבודה. לדוגמה, אם מזכירים עובדה ביולוגית מפיו של איש רפואה, יש מקום לציין שהאיש הוא רופא או חוקר ביולוגיה. הוא הדין לגבי ציטטות מפי עורכי דין וכד'. מטעם זה, ומפני הכבוד, ראוי להזכיר רבנים בתואר "רב" המקובל, או ר', כאשר ההתייחסות היא לא רק לגוף הדברים אלא גם לסמכותם ולמעמדם כרבנים וכגדולי ישראל. כאשר

11 הרמב"ם, משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, הקדמה למסכת אבות, מהדורת י' קאפח, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ה, עמ' רמז.

מתייחסים לרבנים כחוקרים, ראוי להתייחס אליהם כחוקרים. יש מספר חוקרים שזכו לתארים מיוחדים בגלל מעמדם המיוחד, כגון הגר"ש ליברמן או מהרי"ן אפשטיין. אך אנשים שלא הכירו אותם אישית כבר נוהגים לציין אותם בשמותיהם בלבד. יש מאמרים שאינם חתומים ואין אנו יודעים מי חיבר אותם. בדרך כלל, ידיעות עיתונאיות אינן חתומות בשם, ולעתים קרובות חסר שם המחבר במאמרים באנציקלופדיות. במקרים כאלה אי-אפשר לרשום את שם המחבר ויש להתייחס לכותר של החיבור כשם המחבר. כך, לדוגמה, תופיע האנציקלופדיה התלמודית במקום המחבר של הערכים הכלולים בה. בחלק גדול מן הערכים באנציקלופדיות מצוין שם המחבר בראשי תיבות. דבר זה אמור במיוחד באנציקלופדיות בעלות רמה מדעית. במקרים כאלה, צריך להשלים את שם המחבר ולרשום אותו במלואו כמחבר הערך.

3. רישום ספר

הפניה לדברים שנאמרו בתוך ספר צריכה לכלול את הפרטים הבאים (שים לב לצורת הפיסוק בין הפריטים):

[שם המחבר], [שם הספר], [מקום ההוצאה]: [המוציא לאור], [שנה][מספר המהדורה], עמ' [מספרי העמודים שבהם מופיע הקטע שאליו מפנים].

והנה דוגמה:

יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים: מאגנס, תש"ס³, עמ' 322–324.

והנה הפירוט:

[שם המחבר]: ראה לעיל.

[שם הספר]: צריך לרשום את שם הספר כמו שהוא מופיע בשער הספר, ולא כמו שהוא מופיע בכריכה או במקום אחר. אם יש כותרת משנה לספר, צריך להפריד בין הכותרת הראשית לכותרת המשנה בנקודתיים או בקו מפריד, לפי העניין. כך, לדוגמה: יוסף תבורי, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996. בלועזית מציינים שם ספר על ידי השימוש באות נטויה. נוהג זה החל להתפשט גם בעברית ואולי כדאי לעודד אותו. בכל אופן, יש להשתדל לקיים נוהג אחיד לאורך העבודה.

[מקום ההוצאה: המוציא לאור]: מקום ההוצאה הוא עיר המו"ל כפי שמצוין בשער הספר. בספרות המדעית היה מקובל להסתפק בזה אך ריבוי המו"לים בעיר אחת, כגון בירושלים, עשוי להקשות על אדם המחפש את הספר רק על פי המקום שבו יצא לאור. לכן עדיף להוסיף גם את שם המו"ל, כפי שהוא צוין בשער הספר. כאשר אין פרטים, יש לציין "חמ"ד" שהוא ראשי תיבות של "חסר מקום הדפוס".

[שנה] שנת ההוצאה, כפי שהיא מופיעה בספר, אם לועזית – לועזית; אם עברית –

עברית. אם אין תאריך, מציינים "חש"ד", שהוא קיצור של "חסרה שנת הדפוס". במקרה שאין פרטים אף על מקום הדפוס, אפשר לצרף את שני הקיצורים ל"חמוש"ד" שפירושו "חסר שנה ומקום דפוס". אם השתמשת במהדורה חדשה של הספר, אחרי שנת ההופעה הוסף ספרה עילית לציון מספר המהדורה. בדוגמה לעיל פירוש הדבר הוא שהספר יצא לאור במהדורה שלישית בשנת תש"ס.

4. רישום מאמר בכתב-עת

רישום מאמר שהופיע בכתב-עת ייעשה כך:

[שם המחבר], "כותרת המאמר", [שם כתב-העת שבו מופיע המאמר], [מספר הכרך] ([תאריך]), עמ' [מספרי העמודים שבהם מופיע המאמר או הקטע המצוטט]. והנה דוגמה:

יוסף תבורי, "חתימת ברכת המשפט וגלגוליה", פעמים, 78 (תשנ"ט), עמ' 4–15. לגבי שם המחבר ראה לעיל. כותרת המאמר תהיה כפי שהיא מופיעה בראש המאמר (יש לפעמים אי-התאמה בין השם בתוכן העניינים לבין השם בגוף המאמר). כתב-עת יירשם בשמו המלא או בקיצור מקובל. צריך לנהוג זהירות כי יש היום הרבה כתבי-עת בשמות דומים, ורישום השם בקיצור עלול להטעות. בעבודות של תלמידים ראוי, לדעתי, להשתמש בשמות מלאים. אחר שם כתב-העת יבוא מספר הכרך. מספר הכרך יופיע כפי שהוא מופיע בשער כתב-העת: אם באותיות עבריות ואם בספרות. רבים מכתבי-העת יוצאים לאור גיליונות גיליונות, ואלה מצטרפים לכרך. כאשר מספרי עמודים הם רצופים לאורך כל הכרך אין צורך לציין את מספר הגיליון. אך יש כתבי-עת המתחילים מספור עמוד חדש בכל גיליון. במקרה זה צריך לציין גם את הגיליון, כגון "כט/ג" שפירושו כרך כט, גיליון ג של אותו כתב-עת. מצויים גם כתבי-עת שיש להם מספור נפרד לגיליונות המתחיל מן הגיליון הראשון של כתב-העת. כך, לדוגמה, הגיליון החמישי יכול להיות הגיליון הראשון של כרך ב אך הוא יישא גם את המספר "ה" לציון שהוא הגיליון החמישי של כתב-העת. במקרה כזה, רצוי להוסיף את מספר הגיליון בין סוגריים מרובעים. אחרי מספר הכרך (והגיליון) תבוא, בסוגריים, שנת הפרסום, בעברית או בלועזית, כפי שהשנה מופיעה בכתב-העת. במקרה שיש עימוד חדש בכל גיליון צריך להוסיף גם את העונה או החודש, כגון (אביב תש"ס). אחרי כן יופיעו מספרי העמודים של המאמר שאליו מפנים.

5. רישום מאמר מתוך קובץ

רישום מאמר בקובץ ייעשה כך:

[שם המחבר], "כותרת המאמר", [שם הקובץ שבו מופיע המאמר] (בעריכת [שם העורך או העורכים]), [מקום ההוצאה]: [המוציא לאור], [שנה][מספר המהדורה], עמ' [מספרי העמודים שבהם מופיע הקטע שאליו מפנים].

והנה דוגמה:

יוסף תבורי, "לסדרן של המשניות בפרק א' של מסכת ביצה", מכתם לדוד: ספר זיכרון להרב דוד אוקס ז"ל (בעריכת י"ד גילת וא' שטרן), רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשל"ח, עמ' 55–67.

במקרה שיש יותר משני עורכים, נהוג לציין את שמו של העורך הראשי בלבד ולהוסיף "ואחרים". הפניות למקור בלועזית יהיו בלועזית, בצורה מדויקת. שגיאות כתיב בהפניות לועזיות עלולות לגרום לקורא תחושה שהמחבר אינו יודע מספיק לועזית כדי לקרוא את המקור המצוטט, והוא – במקרה הטוב – משתמש בתמצית ממנו. בכל זאת, ניתן לכתוב את השם בעברית בגוף הטקסט כאשר הרישום הלוועזי המלא מופיע לפחות פעם אחת בטקסט – אם בהערת שוליים ואם ברשימה ביבליוגרפית בסוף העבודה.

6. רישום מקור מתוך האינטרנט

הציטוט ממקור מהאינטרנט הוא כמו ציטוט של כל מקור אחר. כלומר, יש לרשום את שם המחבר, שם המסמך, וכתובת האתר באינטרנט. לדוגמה: Joseph Tabory, "A Second Temple Non-Temple Liturgy", <http://orion/mscc.huji.ac.il/orion/symposiums/5th/5th.html>. מאחר שמסמכים באינטרנט משתנים בקלות ואף נעלמים, ולפעמים הכתובת עצמה נעלמת, רצוי לשמור מקור מודפס של החומר המצוטט על מנת שתהיה אפשרות לספקו אם תהיה דרישה לכך מצד הקורא.

7. רישום עבודת גמר ועבודות דוקטור

עבודות גמר ועבודות דוקטור (דיסרטציות) של אנשים אחרים משמשים אף הם כמחקרים שיש להתייחס אליהם במידת הצורך. מחקרים אלה מופצים, בדרך כלל, במספר מצומצם של עותקים והקורא יתקשה, לעתים קרובות, במציאתם. יש דיסרטציות שהופצו בכמות מרובה, ויש חברה בארה"ב המתמחה בהפצת עבודות דוקטור לכל דכפין. אם יש עבודה כזאת בתחום שבה אתה עוסק, הנך חייב להתייחס אליה. דרך הרישום היא כדלהלן:

[שם המחבר, נושא העבודה], עבודת גמר לתואר השני, [שם האוניברסיטה], מקום האוניברסיטה, שנה]

[המחבר, נושא העבודה], עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, [שם האוניברסיטה], מקום האוניברסיטה, שנה]

8. רישום חוזר

כאשר מפנים פעם שנייה למקור או מחקר שכל פרטיו נזכרו כבר, אין צורך לחזור על כל הפרטים ודי להשתמש ברמיזה קצרה. יש שתי שיטות עיקריות לרמיזה זאת. שיטה

אחת היא לציין את שם המשפחה של המחבר, תוך הוספת הפניה בסוגריים למספר ההערה שבה הופיע הרישום המלא. לדוגמה: ראה תבורי (לעיל, הערה 5), עמ' 000. הקורא יודע שימצא את הפרטים המלאים בהערה 5. במקרה שבהערה 5 מופיעים שני מחקרים של אותו מחבר, צריך להוסיף עוד מאפיין כדי שיהיה ברור לקורא למה הכוונה. דרך אחרת היא לקבוע, בהופעה הראשונה של הפריט עם הרישום המלא, קיצור שישמש בהמשך העבודה. לדוגמה: ראה ' תבורי, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996 (להלן: תבורי, פסח דורות). בהמשך, די להשתמש בקיצור בלבד, תוך הוספת מספרי העמודים הרלבנטיים להפניה החדשה. בחיבור עם רשימה ביבליוגרפית אפשר להשתמש בשיטת הקיצורים כבר ברמיזה הראשונה, ובלבד שברשימה הביבליוגרפית יופיע הקיצור עם פירוטו. אם, לדוגמה, יהיה פריט כזה ברשימת הביבליוגרפית: תבורי, פסח דורות = ' תבורי, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996; נוכל לצטט את הרמיזה המקוצרת כבר בפעם הראשונה.

ד. סיכום

בכל מקרה שיש לך ספק כיצד לנהוג, רצוי לעיין בכתב-עת למדעי היהדות, כגון עלי ספר או סידרא, ולראות כיצד נוהגים שם. השתדל לשמור על עקביות בדרכי הרישום. לשם הדגמה, צירפנו נספח למסמך זה ובו רשימת הפרסומים של חברי המחלקה בתקופה האחרונה. השתמש ברישומים אלה כדוגמאות והקפד על סימני הפיסוק: פסיקים בין הפריטים השונים, גרש או גרשיים במקום הצורך, סוגריים מסביב לשנה בכתבי-עת וכדו'. בהערות שוליים יש להקדים את השם הפרטי של המחבר לשם המשפחה. ברשימות ביבליוגרפיות, המסודרות בסדר אלפביתי לפי שם המשפחה, יש להקדים את שם המשפחה, ואחריו, אחרי פסיק, לכתוב את השם הפרטי של המחבר. הדרישה החשובה ביותר היא רישום מלא ומדויק ועקביות.

ז. מבנה העבודה

1. מבוא

מלבד גוף העבודה – הפרקים שבהם אתה מציג את הנתונים, הניתוחים והמסקנות – צריכות עבודות מחקר בתוך האוניברסיטה לכלול מספר יחידות נוספות שאותן נפרט לקמן. נסביר את תפקידן וצורתן כאן לפי הסדר שבו יופיעו בעבודה, אם כי סדר הכנתן הוא, בדרך כלל, מן האחרונה לראשונה.

2. השער ותוכן העניינים

השער נועד לפרטי הזיהוי של העבודה ומחברה. רצוי לציין גם פרטים מלאים על

מטרת העבודה: עבודה סמינריונית מוגשת למרצה מסוים, במסגרת קורס, הצעת מחקר וכד'. ציין בשער גם את שמך, מספר ת"ז, כתובתך, מספר הטלפון שלך, כדי שהקורא את העבודה יוכל להתקשר אליך לצורך הבהרות. לוועדות ללימודים מתקדמים (תואר שני ושלישי) יש דרישות מיוחדות לגבי צורת השער ויש לקבל מהם שער לדוגמה.

הוועדות לתארים מתקדמים דורשות גם דף נפרד ובו ציון שם המנחה של העבודה. לפרטים מדויקים על סגנון דף זה פנה לוועדה המתאימה.

תוכן עניינים נחוץ כאשר יש בעבודה מספר סעיפים. תוכן העניינים נותן לקורא סקירה על העבודה, מבנה ותוכנה. המתבונן בתוכן העניינים רואה מיד כיצד המחבר הבין את הנושא וכיצד בנה את עבודתו. לעתים הכנת תוכן העניינים עוזרת למחבר עצמו. כאשר הוא מתבונן בו, הוא עשוי להבין שעליו לשנות את מבנה העבודה. עכשיו הוא עשוי להבין שסדר הפרקים והסעיפים צריך להיות שונה ממה שהוא כרגע. ייתכן שאף יראה שסעיפים מסוימים צריכים להיות בפרק שונה מזה שהם נמצאים בו כרגע. לכן ראוי לפרט את תוכן העניינים בצורה מרבית – דוגמת תוכן העניינים שבמסמך זה. אולי הגזמתי מעט בחלוקה לסעיפים ולסעיפי משנה, אבל עשיתי זאת כדי להראות כיצד החלוקה והצגתה בתוכן העניינים מבהירות את מבנה העבודה. ודא היטב שתוכן העניינים אכן משקף את מה שיש בעבודה.

תוכן העניינים נועד גם לאפשר לקורא למצוא את הנושא הספציפי שהוא רוצה לקרוא עליו ולכן צריך לציין בתוכן העניינים מספרי עמודים מדויקים. משום כך ברור שאפשר להדפיס את תוכן העניינים רק אחרי שהעבודה הודפסה בשלמותה. מטעם זה יש ספרים שתמצא בהם את תוכן העניינים בסוף הספר – כי יכלו להדפיס אותו רק כאשר הדפסת הספר הושלמה. היום מקובל לשים את תוכן העניינים בראש העבודה, ומעבדי תמלילים יכולים לעדכן את מספרי העמודים תוך כדי הדפסת העבודה.

3. ההקדמה והמבוא

אנחנו מבחינים בין הקדמה למבוא. ההקדמה איננה עוסקת במהות הנושא ואין הכרח שהעבודה תכלול הקדמה. ההקדמה יכולה להציג הסבר לנסיבות האישיות שהציתו את סקרנות החוקר לעסוק בנושא. כאן המקום להודות לבעל ששמר על הילדים ואפשר לרעייתו לעסוק במחקר במנוחת הנפש; לילדים שקיבלו בהבנה את היעדרות אמם בשעה שישבה בספרייה; למנחה שהשקיע/ה מאמצים אדירים בהנחיית התלמיד; להורים ולכל האחרים, איש איש לפי כבודו ומעמדו.

המבוא הוא חלק מגוף העבודה והוא נועד להכניס את הקורא לנושא העומד לדיון. פעמים רבות, הכותב עצמו איננו יודע בתחילת העבודה מה בדיוק יצא לו מן העבודה ולכן – אי-אפשר לכתוב את המבוא אלא אחרי תום העבודה. במבוא יוצג הנושא ויוגדר בצורה מדויקת. כאשר הגדרת נושא העבודה היא מעורפלת או

מטושטשת, העבודה עצמה לא תהיה ברורה, ותועלתה תהיה מפוקפקת. לכן הקדש תשומת לב רבה לעניין זה. אחרי הגדרת הנושא, יש לתאר את מצב המחקר, דהיינו מה ידוע על הנושא ומה נעשה בו כבר, ומטרת המחקר הנוכחי, דהיינו מה יציג המחקר בפרקים הבאים ומה חידוש יהיה בהם לעומת מה שנאמר כבר בנושא זה. כאן המקום להבהיר גם מה לא יהיה בעבודה: כגון בעיות הקרובות לנושא העיקרי אך אי-אפשר לדון בהם במסגרת העבודה.

4. הסיכום והתקציר

רצוי לצרף לעבודה סיכום שהוא מהווה גם תמצית של מה שניתן ללמוד מן העבודה. כאן המקום לצאת מן העיסוק הדקדקני בשינויי נוסחאות ופרטים קטנים ולעמוד על המשמעות הרחבה של העבודה. אין הכרח שיהיו מסקנות חד-משמעיות. מותר לציין שרוב הנתונים והדיונים מוליכים לכיוון מסוים אך חלק מהם מוליך בכיוון אחר. ולכן, אף-על-פי שנראה להסיק מסקנה מסוימת, אין הדברים מוכחים ועדיין יש מקום לקרוא לחלוק. אם יש חידושים מיוחדים בעבודה, כאן המקום להדגיש אותם.

הוועדות לתארים מתקדמים מבקשות לצרף לעבודה גם תקציר. מטרת התקציר היא לאפשר לקרוא לקבל התרשמות כללית מן העבודה מבלי שיצטרך לקרוא את כולה. בניגוד לסיכום הנועד למי שקרא את העבודה, התקציר נועד למי שלא קרא את העבודה, ועל כן יהיה התקציר רחב מן הסיכום ויציג את הנקודות העיקריות שבכל פרק ופרק בעבודה. ההיקף הנדרש של התקציר נמדד, לעתים קרובות, באחוזים של העבודה. ברר בוועדה מה הן הדרישות המדויקות בעניין זה. במקרה שהיקף התקציר הוא מצומצם למדי, לא יוכל הכותב אפילו לציין את הנקודות העיקריות של כל פרק, והוא ייאלץ להצטמצם בתיאור כללי של הנושאים הנדונים בפרק.

5. הרשימה הביבליוגרפית

א. מבוא

כל עבודות הסטודנטים המוגשות במסגרת הלימודים צריכות לכלול רשימה ביבליוגרפית. הרשימה תופיע בסוף העבודה והיא נראית כעין נספח לעבודה, אבל היא מהותית ביותר בעבודת סטודנטים. הקורא הלוקח עבודה לידו מסתכל תחילה בכותרת העבודה, בתוכן העניינים וברשימה הביבליוגרפית. עיונו ברשימה הביבליוגרפית ייתן לו הערכה ראשונה על טיב המחקר. הוא יבדוק אם המחקר השתמש בכל המקורות הדרושים; האם הוא השתמש במהדורות הטובות ביותר של אותם מקורות; האם הוא ער לכל ספרות המחקר בנושא; האם הוא ראה מחקרים שנכתבו בשנים האחרונות; האם הוא יודע את שיטות הרישום המקובלות במדע. גילוי שגיאות בשלב זה ייצור רושם שהמחקר הוא רשלן ואינו עושה את עבודתו

כראוי. היעדרו של מקור חשוב או מחקר בסיסי בתחום המחקר ידליק מיד נורה אדומה אצל הקורא, ויש בו כדי להטיל דופי בכושרו המחקרי של הכותב. לכן יש חשיבות מרובה להצגה מקצועית של הרשימה הביבליוגרפית.

אם עבדת נכון, הדפסת הרשימה הביבליוגרפית היא כמעט עניין טכני בלבד. "עבודה נכונה" במקרה זה פירושה שכל פעם שקראת דבר או העתקת ציטטה, רשמת מיד את כל הפרטים הדרושים כדי שתוכל להפנות למקור בצורה מדויקת ומלאה. אנשים שלא עובדים "נכון", נאלצים, בסוף העבודה, לחזור לספרייה ולחפש את כל הפרטים החסרים שלא טרחו לרשום אותם בהתחלה. כדי לחסוך בזמן ולהבטיח דיוק, הקפד לרשום את כל הפרטים לגבי כל דבר שאתה קורא במסגרת מחקרך.

בתחומי המחקר שלנו נהוג לחלק את הרשימה הביבליוגרפית לפחות לשני חלקים: רשימת מקורות ורשימת ספרות המחקר. חלוקה זו היא עניינית ואיננה תלויה בגורמים חיצוניים, כגון שפת הפרסום או צורת פרסומו: כספר עצמאי או כמאמר או פרק בתוך ספר. לדוגמה, בעבודה העוסקת בתולדות ההלכה עשוי מאמר שהופיע בעברית במאה ה-18 להיחשב כמחקר בעוד שמאמר תורני שהופיע באנגלית בשנים האחרונות ייחשב כמקור שהוא נושא לניתוח. יש לשני החלקים מטרות משותפות אך יש לכל חלק גם מטרות ייחודיות ובעיות ייחודיות. לכן נתייחס לכל אחד בנפרד.

ב. רשימת מקורות

המקורות שלנו הם, בעיקר, מקורות כתובים: כתבי-יד וספרים מודפסים. (בתחומי מחקר אחרים משתמשים גם בראיונות ובמצאים אחרים כמקורות למחקרים.) למקורות הכתובים שלנו יש, לפעמים, מהדורות שונות. אחת המטרות של הרשימה הביבליוגרפית היא לציין במדויק את המהדורה של הספר שבה השתמש הכותב. כאן יוכל הקורא לעמוד מיד על כך אם הכותב מודע למהדורות המדעיות של המקורות או למהדורות הטובות ביותר. במקרה שהמחבר השתמש בכתבי-יד של מקור מסוים, יש לרשום אותם בצורה מלאה. אם המחבר השתמש במספר רב של כתבי-יד, יש מקום לרשום אותם במדור לעצמם.

אי-אפשר לרשום את כל המקורות ברשימה אלפביתית לפי שמות המחברים כי חלק מן המקורות, כגון ספרות חז"ל, הם אנונימיים ולחלק מן המחברים אין שמות משפחה בצורה המקובלת בעולם המודרני. אנחנו ממליצים לחלק את המקורות למדורים שונים: ספרות חז"ל (תלמודים ומדרשים); ספרות הפוסקים; ספרות השו"ת ומדורים נוספים לפי הצורך. חיבורים ששמות מחבריהם ידועים יירשמו לפי שמות המחברים. היות שהשימוש בשמות משפחה לא היה נפוץ עד העת החדשה, ראוי לרשום את הספרים האלה לפי השמות הפרטיים של מחבריהם: שלמה אבן אדרת (הרשב"א) ולא אדרת, שלמה או צורה אחרת.

ג. רשימת ספרות המחקר

יש נוהגים לחלק את רשימת ספרות המחקר לשני מדורים: ספרים ומאמרים. אינני רואה סיבה לכך וראוי לכלול את הכול ברשימה אלפביתית אחת. בחיבורים עבריים נהוג להקדים את האלפבית העברי לאלפבית הלועזי. הרשימה תסודר לפי הסדר האלפביתי של שמות משפחה, ולכן יש לרשום את שם המשפחה לפני השם הפרטי של המחבר. צריך להפריד בין השמות בפסיק. מלבד שינוי זה, פרטי הרישום יהיו כמו שנרשם למעלה בתיאור הערות השוליים.

ד. סידור הרשימה

הרשימה הביבליוגרפית היא רשימה, ועקרון הסידור צריך להיות בולט. לכן נוהגים להדפיס אותה ב"הזחה תלויה", דהיינו שהשורות הבאות אחרי שם המחבר, אם יש כאלה, מוזחות פנימה. לדוגמה לצורת ההדפסה ראה נספח א.

ח. ההדפסה

1. מבוא

עניין זה הוא "טכני" בלבד ורבים חושבים שאין זה משנה אם הטקסט אינו מודפס בצורה נאה – העיקר הוא שאפשר לקרוא אותו ולהבין אותו. והרי גם אם יש בטקסט שגיעות דפוס, הקורא יבין מה כוונתי ומדוע עלי להתאמץ להגיע למצוינות בדבר חיצוני.

אין הדבר כן. וכבר שמת לב שאם אדם כותב "שגיעה" במקום "שגיאה", נוצר אצלנו יחס של זלזול מסוים כלפי כל העניין. זכור! מי שיקבל את עבודתך לקריאה יתרשם תחילה מצורתה החיצונית. אם זו תהא נאה, הוא יצפה לקרוא עבודה טובה. אך אם הצורה החיצונית תהיה חובבנית, הקורא יצפה למצוא גם תוכן חובבני. גם קישוטים שלא לעניין עשויים לפגוע בניסיון להציג את עבודתך כעבודה מדעית רצינית. היום כמעט אין צורך לומר שאין למסור עבודה אלא כשהיא מודפסת בצורה נאה. מרצה המקבל עבודה בכתב-יד מתקשה לקרוא אותה בשטף, ובתת-תודעתו נוצר הרושם שהתלמיד מגמגם. ייתכן שהוא יצליח להתגבר על רושם ראשון זה, אך אם הצלחתך חשובה בעיניך, עזור לו לחשוב מיד שיש לך מה לומר בצורה שוטפת ומסודרת.

2. הנייר

נתייחס תחילה לצורה החיצונית ביותר של העבודה: הנייר והאות. נייר סטנדרטי היום, במדינת ישראל, הוא נייר בגודל A4, ויש להגיש את העבודה על נייר כזה. בהדפסות מחשב, אין זה נוח להדפיס על שני צדי הנייר. השארת צד אחד חלק נותנת

לקורא מרחב נוסף לכתיבת הערות. הוועדה לתואר שלישי מרשה להדפיס את העבודה משני צדי הדף, כדי למנוע הגשת כרכים עבים מדי. תאם עם המנחה אם יש לו דרישות בעניין זה.

3. האות

בהדפסות מחשב יש היום מבחר גופנים (פונטים) ומספר גדלים. לגופנים יש שמות והגודל נקבע במספר. להדגמת העניין, נציג בזה מספר דוגמאות של טקסט זה בגופנים שונים.

פרנק-ריהל 14

ספרים מודפסים, בדרך כלל, בגופן הנקרא פרנק-ריהל. גופן זה בנוי על מסורת עתיקה וניתן לקרוא אותו במהירות רבה. יש חושבים אותו "מיושן" ומבקשים להחליפו בגופן אחר. אך דווקא משום שהוא מיושן, עיני בני אדם רגילות בו. לכן, אינני ממליץ להשתמש בגופן אחר. אם אתה רוצה דווקא, תבחר גופן "מודרני" פשוט, כמו "דוד" או "נרקיסים". הוועדה לתואר שני ציינה בהנחיותיה שצריך להדפיס את העבודה באות "דוד" בגודל 12. פסקה זאת מודפסת באות "פרנק-ריהל" 14.

דוד 12

ספרים מודפסים, בדרך כלל, בגופן הנקרא פרנק-ריהל. גופן זה בנוי על מסורת עתיקה וניתן לקרוא אותו במהירות רבה. יש חושבים אותו "מיושן" ומבקשים להחליפו בגופן אחר. אך דווקא משום שהוא מיושן, עיני בני אדם רגילות בו. לכן, אינני ממליץ להשתמש בגופן אחר. אם אתה רוצה דווקא, תבחר גופן "מודרני" פשוט, כמו "דוד" או "נרקיסים". פסקה זאת מודפסת באות "דוד" 12.

נרקיסים 12

ספרים מודפסים, בדרך כלל, בגופן הנקרא פרנק-ריהל. גופן זה בנוי על מסורת עתיקה וניתן לקרוא אותו במהירות רבה. יש חושבים אותו "מיושן" ומבקשים להחליפו בגופן אחר. אך דווקא משום שהוא מיושן, עיני בני אדם רגילות בו. לכן, אינני ממליץ להשתמש בגופן אחר. אם אתה רוצה דווקא, תבחר גופן "מודרני" פשוט, כמו "דוד" או "נרקיסים". פסקה זאת מודפסת באות "נרקיסים" 12.

מרים 12

ספרים מודפסים, בדרך כלל, בגופן הנקרא פרנק-ריהל. גופן זה בנוי על מסורת עתיקה וניתן לקרוא אותו במהירות רבה. יש חושבים אותו "מיושן" ומבקשים להחליפו בגופן אחר. אך דווקא משום שהוא מיושן, עיני בני אדם רגילות בו. לכן, אינני ממליץ להשתמש בגופן אחר. אם אתה רוצה דווקא, תבחר גופן "מודרני" פשוט, כמו "דוד" או "נרקיסים". פסקה זאת מודפסת באות "מרים" 12.

קיים עוד מבחר גדול של גופנים והם מיועדים לצרכים מיוחדים. אינני ממליץ להשתמש בהם בכתיבת עבודות מדעיות.

4. רווח בין השורות

הרווח בין השורות צריך להיות גדול מן המקובל בדפוס כדי להניח לקורא מקום להערות. מסמך זה נדפס ברווח של שורה וחצי. הוועדה לתואר שני ציינה בהנחיותיה שצריך להדפיס את העבודה ברווח כפול בין השורות. כלל זה אינו מחייב, כמובן, כאשר אתה מגיש את המחקר למרצה בדיסקט והוא יכניס את הערותיו ישר לקובץ המחשב.

5. השוליים

יש להשאיר שוליים רחבים משני צדי הנייר. מסמך זה מודפס עם שוליים של 4 ס"מ מכל צד. דבר זה מקל על הקריאה כי העיץ אינה מסוגלת לתפוס שורה רחבה מאוד. זאת הסיבה שבפורמטים רחבים, כגון עיתונים, כותבים בטורים. סיבה נוספת להשארת שוליים רחבים היא כדי לתת מקום לקורא להעיר את הערותיו. אם העבודה עתידה להיכרך, צריך להשאיר עוד רווח מצד ימין בשביל הכריכה.

ט. הכריכה

מטרת הכריכה היא למנוע פיזור הדפים. זה נראה פשוט אבל צריך להדגיש זאת, מכיוון שהכריכה ממלאת היום גם תפקידים נוספים. היא משמשת כעיסוור לעבודה והיא נועדה לתת לעבודה מעטה של חשיבות. רבים מדי חושבים שאפשר להגיש עבודה שהיא הרבה פחות ממושלמת, ובלבד שהיא תהיה כרוכה בכריכה ספירלית וצבעונית. עצתי היא: אל תכרוך את העבודה אלא הסתפק בשידוך הדפים ביחד על ידי סיכת מהדק (אחת בפינה או שתיים/שלוש לאורך השוליים). אפשר להכניס את העבודה למעטפה מפלסטיק כדי שהיא לא תתלכלך ודפיה לא יתקפלו. אך בהגשת העבודה בכריכה יקרה (אני חס גם על 10 ש"ח שלכם!) יש משום יוהרה. הגשה זאת מציגה את העבודה כמושלמת, שאין צורך לשנות בה דבר. ראוי שתתייחס לכלל הגשה כבסיס לשינויים, על פי המלצות המרצה והנחיותיו. גם אם נדמה לך שביצעת את הכול על פי הנחיותיו, ייתכן שלא הבנת את כולן, וייתכן גם שהמרצה יגלה דברים חדשים שלא ראה מקודם. לכן, אל תגיש את העבודה בכריכה "סופית" עד שתקבל אישור לכך מן המרצה.

י. גיבוי וסיום

מזל טוב. הגעת לשלב הגמר ואתה מוכן למסור את העבודה למנחה. השאר בידך העתק וגיבוי! בדרך כלל, אין להשתמש ביותר מסימן קריאה אחד אך במקרה זה הייתי מעז להשתמש ביותר. אי-אפשר להפריז בחשיבות הדבר שיהיה לך העתק מעודכן של מה שמסרת למנחה. אם העבודה נדפסה על ידי אדם אחר, לא במחשב שלך, דרוש ממנו שייתן לך עותק של הקובץ בדיסקט ותעשה גם לו גיבוי. שלא תדעו מצערו של סטודנט שהשקיע זמן רב בהכנת עבודה והעבודה נעלמה בדואר או במשרדי המחלקה, או שהמנחה אינו מוצא אותה – ואין לסטודנט העתק גיבוי. ויהי רצון שתדעו משמחתו של סטודנט שהמנחה החזיר את עבודתו בציון "מעולה".

י. נספחים

1. קיצורים מקובלים של כתבי-עת לוועזיים

<i>ANET = Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament</i>	<i>JQR (OS) = Jewish Quarterly Review (Old Series)</i>
<i>ANRW = Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i>	<i>JRJ = Journal of Reform Judaism</i>
<i>AO = Archiv Orientalni</i>	<i>JSJ = Journal for the Study of Judaism</i>
<i>ASE= Annuario di Studi Ebraici</i>	<i>JSM = Journal of Synagogue Music</i>
<i>ASTI = Annual of the Swedish Theological Institute</i>	<i>JSS = Journal of Semitic Studies</i>
<i>BA = Biblical Archaeologist</i>	<i>JTS = Journal of Theological Studies</i>
<i>BASOR = Bulletin of the American Schools of Oriental Research</i>	<i>JZ = Jüdische Zeitschrift</i>
<i>CBQ = Catholic Biblical Quarterly</i>	<i>LCL = Loeb Classical Library</i>
<i>CJ = Conservative Judaism</i>	<i>MGWJ = Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums</i>
<i>EJ = Encyclopedia Judaica (ed. C. Roth and G. Wigoder), Jerusalem 1972, 16 vol.</i>	<i>MJ = Musica Judaica</i>
<i>HTR = Harvard Theological Review</i>	<i>OCD = Oxford Classical Dictionary (ed. N.G.L. Hammond and H.H. Scullard), Second Edition, Oxford 1970</i>
<i>HUCA = Hebrew Union College Annual</i>	<i>OS = Old Series</i>
<i>IEJ = Israel Exploration Journal</i>	<i>OTS = Oudtestamentische Studien</i>
<i>JANES = Journal of the Ancient Near Eastern Society</i>	<i>PAAJR = Proceedings of American Academy of Jewish Research</i>
<i>JBL = Journal of Biblical Literature</i>	<i>PAOJS = Proceedings of the Association of Orthodox Jewish Scientists</i>
<i>JCCAR = Journal of the Central Conference of American Rabbis</i>	<i>PEQ = Palestine Exploration Quarterly</i>
<i>JESHO = Journal of the Social and Economic History of the Orient</i>	<i>PWRE = Pauly-Wissowa, Realencyklopedia der klassischen Altertums-wissenschaft, Stuttgart 1893</i>
<i>JHCS = Journal of Halacha and Contemporary Society</i>	<i>RB = Revue Biblique</i>
<i>JJA = Journal of Jewish Art</i>	<i>REJ = Revue des Études juives</i>
<i>JJB = Journal of Jewish Bibliography</i>	<i>RI = Rivista Israelitica</i>
<i>JJGL = Jahrbucher für Jüdische Geschichte und Literatur (N. Brüll, 1874–1890)</i>	<i>RMI = Rassegna Mensile di Israel</i>
<i>JJLG = Jarbuch der jüdisch-literarischen Gesellschaft (Frankfort 1903–1932)</i>	<i>RQ = Revue de Qumran</i>
<i>JJLP = Journal of Jewish Lore and Philosophy</i>	<i>SBB = Studies in Bibliography and Booklore</i>
<i>JJML = Journal of Jewish Music and Liturgy</i>	<i>SIDIC = Service International de Documentation Judéo-Chrétienne</i>
<i>JJS = Journal of Jewish Studies</i>	<i>SM = Scientific Monthly</i>
<i>JJSO = Jewish Journal of Sociology</i>	<i>VT = Vetus Testamentum</i>
<i>JQR (NS) = Jewish Quarterly Review (New Series)</i>	<i>ZAW = Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft</i>
	<i>ZDMG = Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft</i>
	<i>ZfHB = Zeitschrift für hebraische Bibliographie</i>

2. דוגמאות לרישום ציונים ביבליוגרפיים (מפרסומי חברי הסגל של המחלקה לתלמוד)

לשם הדגמת דרכי הרישום, הפרדתי את הרישומים לפי סוגי המקור. ברשימה ביבליוגרפית שבסוף עבודה אין להפריד ביניהם אלא יש לכלול את כל ספרות המחקר ברשימה ביבליוגרפית אחת, בסדר אלפביתי לפי שם המשפחה של המחבר.

א. ספר

הנשקה, דוד, משנה ראשונה בתלמודם של תנאים אחרונים: סוגיות בדיני שומרים, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ז
זימר, יצחק (אריק), גחלתן של חכמים: פרקים בתולדות הרבנות בגרמניה במאות השש-עשרה והשבע-עשרה, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשס"א
קיסר, צמח, דיואן צרור המור: לקט נבחר של שירי תימן, בצירוף מאור השיר, תל-אביב: 'אפיקים' – לתחייה רוחנית וחברתית, תשנ"ט
ריבלין, יוסף, הירושה והצוואה במשפט העברי, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ט
שפיגל, יעקב, עמודים בתולדות הספר העברי: הגהות ומגיהים, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ו
שפיגל, יעקב, הגדה של פסח – פסח דורות: דיני ליל הסדר ופירוש על ההגדה לרבינו יצחק ב"ר שלמה אלאחדיב (מחכמי ספרד וסיציליה במאה השנייה לאלף השישי), ירושלים: מכון בית אהרן וישראל, תש"ס
תבורי, יוסף, פסח דורות: פרקים בתולדות ליל הסדר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996
תבורי, יוסף, רשימת מאמרים אודות בתי-כנסת, רמת-גן: מרכז נפתל בשיתוף עם היכל שלמה, תשס"א
Sperber, Daniel, *Magic and Folklore in Rabbinic Literature*, Ramat Gan: Bar-Ilan University, 1994

ב. מאמר בתוך כתב עת

אושפיזאי, דבורה, "מצוות הספירה והבאת העמר – יום ליום יביע אמר", דף שבועי, 340 (יום העצמאות ופרשת אמור תש"ס)
ארנד, אהרן, "חגיגת בת-מצוה בפסקי הרב יצחק נסים", דף שבועי (בר-אילן: המרכז ללימודי יסוד ביהדות), 315 (וישלה, תש"ס), עמ' 2–5
ארנד, אהרן, "יום העצמאות בתקנות בתי-הכנסת", דף שבועי (בר-אילן: המרכז ללימודי יסוד ביהדות), 340 (יום העצמאות ופרשת אמור תש"ס)
ארנד, אהרן, "סעודת הפורים של רבה ור' זירא בראי פרשני התלמוד", בד"ד, 8 (חורף תשנ"ט), עמ' 65–75
ארנד, אהרן, "פכים קטנטנים על יום העצמאות", דף שבועי (בר-אילן: המרכז ללימודי יסוד ביהדות), 343 (במדבר, תש"ס)
ארנד, אהרן, "תוספות בכתבי-היד ובדפוסים של פירוש רש"י למסכת מגילה", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 5–25
גברא, משה, "השפעת ספר ההלכות של הרי"ף על יהודי תימן", הגיגי גבעה: שנתון מכללת גבעת ושינגטון, ג (תשנ"ט), עמ' 25–32
הנשקה, דוד, "לטעמה של הלכה במשנת הרמב"ם", *Maimonidean Studies*, 4 (2000), עמ' מה–פ
הנשקה, דוד, "קדושת ירושלים ב'מקצת מעשה תורה': עיון חוזר", תרביץ, סט (תש"ס), עמ' 145–150
זימר, אריק, "מנהגי אפייה בקהילות אשכנז בימי הביניים", ציון, סה (תש"ס), עמ' 141–162
יצחקי, אפרים, "להתפתחות המנהגים תקיעות דמיושב ומאה קולות", שנה בשנה, מא (תש"ס), עמ' 181–192
מאק, חננאל, "בני איוב הנספים: שולחו ביד פשעם או בולעו חנם? עיון בשאלת מותם של בני איוב על פי המקורות הקדומים והפרשנות היהודית של ימי הביניים", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, יב (תש"ס), עמ' 221–239
פרידמן, שמא יהודה, "השם גורם: דברי החכם נופלים על שמו", ואלה שמות: מחקרים באוצר השמות היהודיים, ב (תשנ"ט), עמ' נא–עז
פרידמן, שמא יהודה, "מי היה בן דרוסאי?", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 77–91
פרידמן, שמא, "הברייתות בתלמוד הבבלי וחסן למקבילותיהן שבתוספתא", עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית לכבוד פרופ' חיים זלמן דימיטרובסקי (בעריכת דניאל בווארין, מנחם הירשמן, שמא פרידמן, מנחם שמלצר, ישראל מ' תא-שמע), ירושלים: מאגנס תש"ס, עמ' 163–201
קוסמן, אדמיאל, "'ויפח באפיו נשמת חיים' (בראשית ב, ז): הוויכוח הפרשני וגילגוליו בנוסח הפיוט 'נשמת כל חי'", בית מקרא, מה [קס] (תש"ס), עמ' 37–44
קיסר, צמח, "עוד על מסורת הקריאה: 'ולהרוג / לפניהם'", דף השבועי, 331 (פרשת ויקרא ושבת זכור, תש"ס)

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

- ריבלין, יוסף, "מסורת ומשבר בטרם מוות", מסורת ושינוי בתרבות הערבית-יהודית של ימי הביניים (בעריכת י' בלאו וד' דורון), רמת-גן תש"ס, עמ' 203–214
- ריבלין, יוסף, "תרומת הגניזה לחקר דיני ירושה וצוואות", תעודה, טו (תשנ"ט), עמ' 241–255
- רפלד, מאיר, "דמותו של קין בעיני רש"י ורמב"ן", טללי אורות, ט (תש"ס), עמ' 11–24
- שטיינפלד, צבי אריה, "בישול על ידי ישראל וגוי ועל המנהג להשליך קיסם לתנור", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 101–130
- שמש, אהרן, "המבדיל בין בני אור לבני חושך בין ישראל לעמים", עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית לכבוד פרופ' חיים זלמן דימיטרובסקי (בעריכת דניאל בויארין, מנחם הירשמן, שמא פרידמן, מנחם שמלצר, ישראל מ' תא-שמע), ירושלים: מאגנס תש"ס, עמ' 209–220
- שמש, אהרן, "כנגד ארבעה בנים דיברה תורה", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 131–136
- שפיגל, יעקב, "מי עמד על הדוכן ומי עלה עליו", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 137–163
- שפרבר, דניאל, "אסכלה, אסכלה ואסכרה", ספר רפאל – מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות, ירושלים תש"ס, עמ' תר"ט–י"תרי"ט
- שפרבר, דניאל, "חקרי נוסחאות", סידרא, יד (תשנ"ח), עמ' 165–169
- שפרבר, דניאל, "פתרונות הלכתיים בני זמננו", גשר, 140 (תש"ס), עמ' 118–119
- תבורי, יוסף, "אמנות הדפוס והציורים בהגדת פראג", שנה בשנה, מא (תש"ס), עמ' 163–179
- תבורי, יוסף, "תפילת הכהן הגדול ביוה"כ – בפיוט ובתפילה", מסורת הפיוט, ב (תש"ס), עמ' 55–82
- Cohen, Avinoam, "A Unique For of Argumentation in Talmudic Rhetoric", *Rhetorik*, 15, pp. 42–51
- Faur, José, "Delocutive Expressions in the Hebrew Liturgy", *JANES*, 16–17 (1987), pp. 41–54
- Faur, José, "Jews, Conversos, and Native Americans: The Iberian Experience", *Annual of Rabbinic Judaism*, Vol. III (2000) pp. 95–121

ג. מאמר בתוך קובץ או ספר יובל

- הנשקה, דוד, "אימתי יושבים בסוכה? לשחזור של המשנה הראשונה", עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית לכבוד פרופ' חיים זלמן דימיטרובסקי (בעריכת דניאל בויארין, מנחם הירשמן, שמא פרידמן, מנחם שמלצר, ישראל מ' תא-שמע), ירושלים: מאגנס תש"ס, עמ' 87–104
- הנשקה, דוד, "בין פרשת העיבור לברכת המינים", מקומראן עד קהיר: מחקרים בתולדות התפילה (בעריכת יוסף תבורי; ירושלים: אורחות, תשנ"ט), עמ' עה–קב
- מאק, חננאל, "חננוך לנער על פי דרכו" – פשטיו, פירושיו ומדרשו של מקרא שהכל מהפכים בו ואין הכל בקיאים בו", קובץ הציונות הדתית (בעריכת שמחה רז), ירושלים: הסתדרות המזרחי-הפועל המזרחי, המרכז העולמי, תשנ"ט, עמ' 325–335 (קובץ לזכרו של זבולון המר ז"ל)
- תבורי, יוסף, "עבודת ה' של אנשי המעמד", מקומראן עד קהיר: מחקרים בתולדות התפילה (בעריכת יוסף תבורי; ירושלים: אורחות, תשנ"ט), עמ' קמה–קסט
- Friedman, Shamma, "The Primacy of Tosefta to Mishnah in Synoptic Parallels", *Introducing Tosefta: Textual, Intratextual and Intertextual Studies* (ed. Harry Fox [leBeit Yoreh]) and Tirzah Meacham [leBeit Yoreh]), Hoboken, NJ: Ktav Publishing House, 1999, pp. 99–121
- Friedman, Shamma, "Uncovering Literary Dependencies in the Talmudic Corpus", *The Synoptic Problem in Rabbinic Literature* (ed. Shaye J.D. Cohen) Providence, Rhode Island: Brown Judaic Studies, pp. 35–57
- Milikowsky, Chaim, "Reflections on Hand-Washing, Hand-Purity and Holy Scripture in Rabbinic Literature", *Purity and Holiness: The Heritage of Leviticus* (ed. M.J.H.M. Poorthuis and J. Schwartz), Leiden: Brill, 2000, pp. 149–162.
- Milikowsky, Chaim, and Margarete Schlüter, "Vayyiqra Rabba Through History: A Project to Study its Textual Transmission", *Jewish Studies at the turn of the Twentieth Century: Proceedings of the 6th EAJS Congress*, vol. 1 (ed. J. Targarona Borrás and A. Sáenz-Badillos, Leiden, 1999), pp. 311–321
- Woolf, Jeffrey R., "Reflections on the Place of Maimonides' Mishneh Torah in the Tradition of the Medieval Encyclopedia", *The Medieval Hebrew Encyclopedia of Science and Philosophy*, Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2000, pp. 123–139
- Woolf, Jeffrey Robert, "Medieval Models of Purity and Sanctity: Ashkenazic Women in the Synagogue", *Purity and Holiness: The Heritage of Leviticus* (ed. M.J.H.M. Poorthuis and J. Schwartz), Leiden: Brill, 2000, pp. 263–280

ד. מאמר באנציקלופדיה

אנציקלופדיה תלמודית, "איש הר הבית", א, ירושלים תש"ז, עמ' שמה

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

הבלין, שלמה זלמן, "תלמוד בבלי", האנציקלופדיה העברית, לב, ירושלים תשמ"א, עמ' 857–895
תבורי, יוסף, "תפלה", האנציקלופדיה העברית, מילואים ג, ירושלים–תל-אביב תשנ"ה, עמ' 1061–1068
Havlin, Shlomo Zalman, "Hagahot", *Encyclopedia Judaica*, Vol. 7, Jerusalem
1971, pp. 1235–1237

ה. מקור בתקליטור

שו"ת הרשב"א, תקליטור פרוייקט השו"ת, גירסה 8.0

Havlin, Shlomo Zalman, "Hagahot", *Encyclopedia Judaica*, CD-ROM Edition
Version 1.0

ו. מאמר באינטרנט

Tabory, Joseph, "A Second Temple Non-Temple Liturgy",
<http://orion.msc.huji.ac.il/orion/symposiums/5th/5th.html>

3. רשימת עבודת מחקר במחלקה לתלמוד

א. עבודות גמר לתואר השני בהכנה

אדרעי, אמיר, הברייתות בתוספתא ובירושלמי חגיגה – עיון משווה, ד"ר ל' מוסקוביץ
בן-יצחק, מיכל, ההערמה ושימושה בספרות התנאית והאמוראית, ד"ר א' כהן
ברמה, מירב, לדרכו ההלכתית של הרב ישראל מאיר הכהן מראדין בספרו "משנה ברורה", ד"ר מ' רפלד
ברנר, עמיחי, דרכו של הרמ"א בפסיקת הלכה לאור ספר השו"ת שלו, ד"ר מ' רפלד
ברנשטיין, גליה, גניזת כתבי קודש במהלך הדורות, ד"ר מ' רפלד
הורוביץ, אהרון, משנתו של הרב שמואל רובינשטיין, פרופ' ש"ז הבלין
הרשליקוביץ, רחל, עיונים במדרש שמואל, פרופ' ח' מיליקובסקי
ווייס, אברהם, ראוהו בית דין, פרופ' ש' פרידמן
טויטו, אוריאל, שיטתו של ר' אריה לייב הכהן בפי' טורי אבן, פרופ' ש"ז הבלין
ינר, צבי, תמורות במסורות של ר"י ור"ל בבבלי וירושלמי – מסכת יומא, פרופ' ל' מוסקוביץ
כדורי, ליטל, תורתו של עולא בר ישמעאל, ד"ר פ' היימן וד"ר א' כהן
כהן, רונן, תולדותיה של ברכת הזימון, ד"ר מ' גרוזמן
נהרי, חניאל, ספרות ההלכה לרמח"ל, ד"ר א' ארנד
נסים, חיה, השפעתו של המהר"ם מרוטנבורג על התפתחותו של מנהג אשכנז, ד"ר י' גרטנר
נצר, רינה, היחס לגוים במשנתו של רש"י במישור ההגותי ובמישור ההלכתי, ד"ר ג'פרי וולף
סטולמן, אביעד, פירוש סוגיות ההרחקה בין בשר לחלב שבפרק השמיני שבבבלי חולין, פרופ' ש' פרידמן
פורת, מרים, הזרעה מלאכותית – קווים מנחים בתפיסה בת זמננו, ד"ר ח' בורגנסקי
פיררשטיין, דב, קיום מצוות הנחת תפילין בתקופה הבתר-תלמודית עד סוף המאה ה-14, ד"ר מ' רפלד
צומעי, עודד, שטרי גט מיאון בתימן, פרופ' י' ריבלין

ב. עבודות גמר לתואר השני שאושרו

בלאו, יצחק, תוספתא מועד קטן פרק א' – עיון השוואתי במקבילותיה: במשניות ובברייתות, פרופ' ש'
פרידמן
ברבי, הדסה, תקנות ומנהגי ג'רבה, פרופ' ד' שפרבר
ברק, משה יונתן, מעמדו של המנהג במשנתו של ר' מנחם המאירי, ד"ר י' מלחי
דשא, מרדכי, קבלת שבת, ד"ר מ' רפלד
יעקובסון, אפרת, הנהגות שירה וזמרה לאחר החורבן – עיון הלכתי היסטורי, פרופ' ד' שפרבר
מאזור, יעקב, לא בפירוש איתמר, ד"ר א' כהן
רייסקין, שלמה, הרווק הבלכה ובמנהג, פרופ' י' ריבלין.
אדרעי, אמיר, תוספתא וירושלמי מסכת חגיגה פרקים א-ב, עיון משווה, פרופ' ל' מוסקוביץ
אחיטוב, רונן, התפתחות המושג "מידת הדין" בספרות התנאים, לאור התפתחות המקורות, תשנ"ה
אינגבר, שמואל, ברכת הזמן במועדים ועל פרי חדש, תשנ"א, פרופ' צ"א שטיינפלד
אלטשולר, יהודה, היחס לבעלי חיים והטיפול בהם לאור ההלכה, תשנ"ו, פרופ' י' שפיגל
אליצור, ברכה, ר' יוחנן – עמדתו כלפי אישי המקרא, ד"ר ח' מאק
אפיק, יצחק, תפיסת החלום אצל חז"ל והשלכותיה, תשמ"א
אפרתי, חיים, כללי תלמוד נבחרים בחידושי הריטב"א, תשנ"ט, פרופ' י' שפיגל
ארטין, רבקה, ועשית הישר והטוב – המקור לדינא דבר מצרא והשתלשלותו, תשמ"ה, פרופ' י' תבורי
ארנד, אהרן, מסורות הנוסח של פירוש רש"י למסכת מגילה, תשנ"ג, פרופ' י' שפיגל
בארי משה, זכיה ע"י קטון בענייני ממונות, פרופ' י' ריבלין
בארי, אברהם, הלכות שנתחדשו בימי הגאונים (בעניני גיטין וגירושין), תשל"ו
בארי, משה, זכיה ע"י קטון בענייני ממונות, פרופ' י' ריבלין
ביתן, ניסים, דרך ארץ בתלמוד הבבלי, תשנ"ז, פרופ' י"א אפרתי
בן ארי, מיכאל, קדושת הר הבית – תמורות בראי חכמי ההלכה, תשנ"ט, פרופ' ד' שפרבר
בן-לולו, יוסי, קטניות בפסח – גלגולו והתפתחותו ההלכתית וההסטורית של מנהג זה בעדות ישראל עד סוף
המאה ה-16, תשנ"ב
בעדני, נתנאל, נוסח פרק "היו בודקין", תלמוד בבלי סנהדרין פרק חמישי, בצירוף מבוא והערות, תשנ"ט,

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

פרופ' ש' פרידמן

ברבי, בן ציון, טעות בדין (דיין שטעה בדין), תשנ"ו, פרופ' מ"ש פלדבלום
גברא, משה, לדרכו של ר' יחיה צאלח בפסיקת ההלכה (לפסיקת ההלכה בתימן לפני מאתיים שנה), תשמ"ה,

פרופ' ש"ז הבלין

גודמן, ברכה, שיטות עידוד ודרכי ענישה כאמצעים חינוכיים לאור ההלכה מתקופת הגאונים ועד ימינו,

תשנ"ט, פרופ' י' ריבלין

גולדשטיין, מרדכי, מבוא כללי לתורה שבע"פ על פי משנתו של ר' אליהו בן אמוזג, פרופ' י' פאור

גולן, יעקב, תנאים בקידושין ובנישואין בספרות התנאית והאמוראית, פרופ' מ"ש פלדבלום

גולן, שרגא, תוספתא סוכה ומקבילותיה בברייתות שבבבלי ובירושלמי

גילת, אריאל, לתוקפו של ברירה בספרות התנאים, ד"ר ד' הנשקה

גלס, משה, "בראשונה", "התקינה", "חזרו לומר", "בא... ולימד", תשל"ה

גרינוולד, אבי, ההבדלה על הכוס – השתלשלות ההלכה והמנהג, תשנ"ז, פרופ' ד' שפרבר

דהאן, ניסים, התמודדות ההלכה והמנהג ביהדות אשכנז וספרד עם השפעת המשיחיות השבתאית באותן

ארצות, תשנ"ט, ד"ר י' גרטנר

דמתי, יוסף, פרקים בהשתלשלות מנהגים במסורת יהודי תימן, פרופ' ד' שפרבר

דנינו, שמחה, מדרשי התנאים במשנת סדר נשים, תשמ"ג

הלוי, שלום, קדושי קטנות ודיני המיאון: המקורות, הלכותיהם והשתלשלותם, תשנ"ו, פרופ' מ"ש פלדבלום

ופרופ' י' ריבלין

הלינגר, מיכאל, תלמוד תורה של נשים לאור המקורות, תשנ"ד, פרופ' מ"ש פלדבלום

הנשקה, דוד, סוגיות בדיני שומרים: ניתוח מקורות תנאיים ואמוראיים, תשמ"ו, פרופ' צ"א שטיינפלד

הס, ישראל, רבי יחזקאל לנדא ומקומו בתולדות ההלכה עפ"י ספרו "נודע ביהודה", מהדורא קמא ותניינא,

תשל"ט

ווייס, משה, לשיטת ר' יוסי ב"הרחקה בשכנים", תשל"ל

וייסמן, איתן, גזרת גבינות הגויים, פרופ' ש"ז הבלין

זולדן, יהודה, זכר למקדש, פרופ' י' תבורי, תשס"ג

זיו, יוסף, מנהגי טומאה וטהרה קדומים, תשס"א, פרופ' ד' שפרבר

זיסברג, יעקב, יחס חכמי צרפת, אשכנז וספרד למצוות ישוב א"י במאות השתים עשרה – הארבע עשרה,

תשנ"ז, ד"ר מ' רפלד

חושן, לילי, התהוות תקנת נטילת ידיים לסעודה מתקופת המקרא ועד סוף תקופת התנאים, תשנ"ח, פרופ' ד'

שפרבר

חיימוביץ, ג'פרי (יוסי), חזקת אשה קטלנית, תשנ"ח, פרופ' י' ריבלין

חמודות, דוד, מידת 'אם אינו עניין', תשנ"ט, פרופ' מ"ש פלדבלום

טל, שמואל צבי, החתם סופר – מחקרים במשנתו, תשנ"ז, פרופ' י' שפיגל

טלבי, חיים, מנהגי סעודת הבראה, תשמ"ט

יונגסטר, יהודה, העציץ והגדל בו ביחס לקרקע ולגדל בה: מחקר קונספטואלי של ההלכה בספרות התנאים

והאמוראים, תשנ"ז, ד"ר מ' ווייס

ילון, שבת, "כל מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות" – עיון במקורות התנאיים ובסוגיות האמוראיות,

תש"ן

יפה, אליעזר, לשאלת משמעותם של הסדרים בנביא לאור מנהגי ההפטורות, תשנ"ד

יצחקי, אפרים, ההלכה בתרגום ירושלמי א' (המכונה תרגום יונתן בן עוזיאל), תשל"ט

כהן, אביעזר, קללת חם בספרות חז"ל ובספרות הרבנית וייחוסה לשחורים ול"בני כוש", תשס"א, ד"ר א'

קוסמן

כהן, אורה, הלכות צניעות בעידן המודרני – רצף ותמורה, תשנ"ז, ד"ר ג' וולף

כהן, ברק, מחלוקתיו של רבא על רמי בר חמא: אופי או שיטה?, תש"ס, פרופ' ד' שפרבר

לאו, בנימין, 'חדש' בחז"ל – לדרכי התמודדות הפוסקים במקרי פער בין ההלכה למציאות, תשנ"ז, ד"ר מ'

ווייס

לבמור, רחל, הסכמי קדם-נישואין למניעת סרבנות גט, פרופ' ד' שפרבר

ליין, יעל, מדרש אשת חיל, תשמ"ו, פרופ' י' תבורי

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

לושי, עזרא, היחס בין מדרש בראשית רבה למדרש תנחומא (השפעות והשאלות בספרות חז"ל), תשנ"ד, פרופ' ח' מיליקובסקי

ליכטנשטיין, יחזקאל, איסור התאבדות: עיון הלכתי היסטורי, להשתלשלותו של איסור התאבדות במהלך הדורות, תשנ"א, פרופ' י"ד גילת

ליפשיץ, משה, פירוש מדעי לסוגיות בפרק 'בני העיר' במסכת מגילה מן התלמוד הבבלי, תשנ"ט, פרופ' ש' פרידמן

מאיר, מרדכי, הרב אברהם דאנציג וספרו "חיי אדם", תשס"א, ד"ר מ' רפלד

מונדני, שמואל, נטילת ידיים של שחרית: השתלשלותה לאורך הדורות, תשנ"ז, פרופ' ד' שפרבר

מוניץ, שרה, שמות בני אדם – מנהג והלכה, תשמ"ט, ד"ר יוסף תבורי

מורן, ברוך, לעריכתה של מסכת מגילה, תשל"א

מזר, שלום, הייבום בתלמוד ובספרות הגאונים, תשמ"ג

מיידנצ'יק, צפורה, שינויים בפסקי הרב מלאדי – דרכים בהסבר התופעה, תשנ"ט, פרופ' ש"ז הבלין

מישלו, דוד יוסף, בעיות גט מעושה והסכמים קדם-נישואין כפתרון לבעיית עגונות, תשנ"ד, פרופ' מ"ש פלדבלום

מלר, זאב, טלית של תפילה: המקור והאופי של ההקפדה לקיים את מצות ציצית בשעה שקוראים את שמע ומתפללים, תשמ"ו

סטולמן, אביעד, מהדורה מדעית וביאור מקיף לסוגיות ההרחקה בין בשר לחלב שבפרק השמיני שבבבלי חולין, פרופ' ש' פרידמן

סקס, ברכיהו, איסור מלאכה בחול המועד בספרות התנאית והאמוראית, תשמ"ז, פרופ' צ"א שטיינפלד

פולונסקי, פנחס, המושג 'ענווה' בספרות חז"ל, פרופ' ד' שפרבר

פלסר, דליה, פרפרת – נוהגי סעודה בתקופת תנאים ואמוראים בארץ ישראל, תשנ"ו

פת, ישראל, הבוררות, פרופ' י' ריבלין

צרויה, אילה, נוסח התפילות בתלמודים, תשנ"ז, ד"ר יוסף תבורי

קיפרווסר, ראובן, עיון במדרש המכונה 'קהלת זוטא' לאור נוסחאותיו השונות ותוך השוואתו עם מדרש 'קהלת רבה', פרופ' ח' מיליקובסקי

קלכהיים, שאול, דין דחוי במשנה ובתלמוד, תשנ"ז, פרופ' י' שפיגל

קריטשטיין, רונן, דיני תחרות בהלכה, תשנ"ח, פרופ' י' ריבלין

רביב, דני, תנא אקרא קאי? שימושה של המשנה במקרא: אפיון תופעת המקראות והמדרשות במשנת מכות, תשנ"ד, פרופ' ש' פרידמן

רביב, ישראל, צנועים וחסידים במשנה בתוספתא ובבבלי ומרי דאגדתא בבבלי

רביב, רבקה, פרשנות המקרא במדרשי אגדה במכילתא דרבי ישמעאל, תשנ"ח, פרופ' חיים מיליקובסקי

רפלד, מאיר, המהרש"ל – עיונים בתולדותיו ופרטי משנתו, פרקי מבוא, תשמ"ג, פרופ' ד' שפרבר

שבט, עזרא, מבוא לחידושי הרמב"ן למסכת כתובות, תש"ן, פרופ' ש"ז הבלין

שחק, אהרון, אמימר ודרכי הוראתו בהלכה, ד"ר א' כהן

שיבר, יאיר, דיני ירושות וצוואות בקרב יהודי ארצות אגן הים התיכון במאה התשע עשרה, מודרניזציה מול משפט עברי, תשנ"ט, פרופ' י' פאור

שילה, יואל, כללי התלמוד לר' עמנואל הספרדי, תשנ"א, פרופ' י' שפיגל

שכטר, חיים, משנתו של אבא שאול במשנה, בתוספתא, בבבלי ובמדרש, תשל"ל

שמעוני, ציון, אקדמות להוצאה חדשה של לקח טוב שמות, תשנ"ד, פרופ' ח' מיליקובסקי

שפיר, מרדכי, חינוך / חנוכת הבית: מקורות, התפתחות ועיון הלכתי כרונולוגי, תשנ"ח, פרופ' י' שפיגל

שפירא, רות, פרשיות סמוכות במקרא: דרשן ומשמעותן בספרות התנאית, ד"ר א' שמש

שפר, שלמה חיים, הוראה אחר הוראה – חכם שהורה אין חברו רשאי לחלוק על הוראתו, פרופ' ד' שפרבר

שרבט, ענת, היחס להומוסקסואליות במקורות היהודיים – רקע, השתלשלות היסטורית ותפיסה הלכתית, תשס"א, ד"ר א' קוסמן

ששון, גלעד, פוקד עוון אבות – יחסם של חכמים לחטאי האבות, תשס"א, ד"ר ח' מאק

ג. דיסרטציות לתואר השלישי בהכנה

אלטשולר, יהודה אריה, לדרכו של רבי יעקב קאשטרו בשיטתו לבבא קמא, פרופ' י' שפיגל

בארי, משה, חזקה הנובעת מטבעו של אדם כראיה במשפט, פרופ' י' ריבלין

בעדני, נתנאל, פרשנות לפרק 'היו בודקין', תלמוד בבלי, סנהדרין, פרק חמישי, פרופ' ש' פרידמן

ברבי, בן-ציון, גורם "שיקול דעת" בהלכה ובפסיקה, פרופ' י' ריבלין

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

ברקוביץ, יעל, לעיצוב דמותו של שאול המלך בספרות חז"ל, ד"ר ח' מאק
גולדשטיין, מרדכי, קביעת ההלכה בהשפעת גורמים טרנסצנדנטליים בתקופה החרדית-תלמודית, ד"ר ר' ערוסי
גליקסברג, שלמה, מטרד ציבורי – אקולוגיה, פרופ' ש"ז הבלין
גפן, אהרן, הלכות משנת מועד קטן ועריכתה, פרופ' ש"ז הבלין
זיו, יוסף, יהודי אתיופיה ושבת, פרופ' ד' שפרבר
זילברשטיין, ירון, יחס התלמוד הירושלמי למשנה במסכת סנהדרין, פרופ' י' תב ורי
זיסברג, יעקב, היחס למצוות ישיבת א"י ולא"י בימי הביניים, פרופ' ד' שפרבר
חיון, אריה יצחק, בית שמאי ובית הלל – חקר משנתם ההלכתית והרעיונית, ד"ר א' שמש
יונגסטר, יהודה, מדרשי ההלכה לפרשת סוטה – עיונים בעריכה ובפרשנות, פרופ' ח' מיליקובסקי
ירחי, אהרן, פרק משוח מלחמה ופרק עגלה ערופה – נוסח ופרשנות, פרופ' ש' פרידמן
כהן, עמיחי, ועשיית הישר והטוב, פרופ' י' ריבלין
לבמור, רחל, תמורות בעולם השיח ההלכתי והפסיקה בבתי הדין הרבניים הממלכתיים, פרופ' ד' שפרבר
מאיר, מרדכי, הרב ישראל ליפשיץ ופירושו למשנה תפארת ישראל, פרופ' ד' שפרבר
מונדני, שמואל, הספר בן איש חי – ר' יוסף חיים ומשנתו ההלכתית, ד"ר מ' רפלד
מילגראם, יונתן, פירוש ביקורתי לבכורות פרק ח', פרופ' ש' פרידמן
סטולמן, אביעד, מהדורה ופירוש על דרך המחקר: תלמוד בבלי, מסכת עירובין, פרק עשירי, פרופ' ש'
פרידמן
עצמון, ארנון, מדרש אסתר רבה ב – לקראת מהדורה ביקורתית, פרופ' י' תבורי
פלס, ישראל, מהרי"ל, פרופ' י' שפיגל
קולפ, יהושע, מהדורה מחקרית עם פירוש הסוגיות לפרק 'בתולה נישאת', תלמוד בבלי, מסכת כתובות, פרק
ראשון, פרופ' ש' פרידמן
קיפרווסר, ראובן, מדרש קהלת, התהוות ועריכה, פרופ' ח' מיליקובסקי
שיבר, יאיר, עדים ועדות בקידושין במשפט העברי, פרופ' י' ריבלין
שילה, יואל, כללי התלמוד ושיטת לימוד התלמוד של ר' דוד בן זמרא, פרופ' י' שפיגל
שיף, אברהם, היחס בין הלכות בתוספתא סוכה ומקבילותיהן במשנה, פרופ' ש' פרידמן
שפיר, צור, לתולדות נוסח צרפת של התפילה, פרופ' י' תבורי
שפירא, רות, תפיסת המקרא של חז"ל ללאור תפיסת הסמוכין בספרות התלמודית, ד"ר א' שמש
שרבט, ענת, על מיניות בעולמם של חכמים, ד"ר א' קוסמן
ששון, גלעד, יחסם האמביוולנטי של חז"ל לשלמה המלך, ד"ר חננאל מאק

ד. דיסרטציות לתואר השלישי שאושרו

אדלר, אהרן, העקרונות השיטתיים כיסוד ל"חזרותיו" של הרמב"ם (מפירוש המשנה למשנה תורה),
תשמ"ט, פרופ' ש"ז הבלין
אושפיזאי, דבורה, מנהגים בראש חודש, תשנ"ז, פרופ' ד' שפרבר
אינגבר, שמואל, ברכות הזמן והטוב והמיטיב והיחס ביניהן, תש"ס, פרופ' צ"א שטיינפלד
אפיק, יצחק, תפיסת החלום אצל חז"ל, תשנ"א, פרופ' ד' בויערין
ארנד, אהרון, פירוש רש"י למסכת מגילה – נוסחו ותכונתו בצירוף מהדורה מדגמית, תשנ"ו, פרופ' י' שפיגל
בורגנסקי, אברהם, מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי – עיונים במקורות ובדרכי העריכה, תשנ"ח, פרופ' ח'
מיליקובסקי
בורגנסקי, ישראל, מסכת סוכה של תלמוד בבלי, מקורותיה ודרכי עריכתה, תשל"ט
בייטנר, עזריה, עימות ודיאלקטיקה בסיפורים על חכמי יבנה כדגם לתופעה ספרותית שיש לה מסר
אידיאולוגי והיסטוריוזופי, תשנ"ה, פרופ' ח' מיליקובסקי
בן-פזי, ישעיהו, השתלשלות הלכתית בדרכי הקניין במקורות תנאיים ואמוראיים, תש"ס, פרופ' צ"א
שטיינפלד
גברא, משה, חכמי ההלכה בתימן במאה הי"ח, תשנ"ג, פרופ' ש"ז הבלין
גילת, אריאל, המושג "ברירה" במשנת התנאים, תשס"א, ד"ר ד' הנשקה
גלינסקי, יהודה, ספר ארבעה טורים וספריית ההלכה של ספרד במאה ה-14: היבטים היסטוריים, ספרותיים
והלכתיים, תש"ס, פרופ' ש"ז הבלין
גרוזמן, מאיר צבי, תולדותיהן של הלכות נדה המתייחסות לימי טוהר, תשמ"א, פרופ' ד' שפרבר
הכהן, משה שאול, מזונות ילדים – התהוות ההלכה, השתלשלותה ונסיבותיה, תשנ"ט, פרופ' ש"ז הבלין
הלבני, אפרים, כללי פסק ההלכה בתלמוד, תשנ"ב, פרופ' י"ד גילת

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

הלינגר, מיכאל, צדקה בספרות חז"ל, תש"ס, פרופ' מ"ש פלדבלום
הלפרין, אברהם, ספר המרדכי השלם – מסכת בבא קמא, תשל"ח
הנשקה, דוד, לתלמודם של התנאים – ניתוח סוגיות בידי שומרים, תשנ"א, פרופ' צ"א שטיינפלד
הרמן, דב, חסידים קדמונים – החסידים ומשנתם בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד, תשמ"ח,
פרופ' ד' שפרבר
וולף, מיכל, גבולות הלגיטימיות של הפעלת כוח מצד בעל כלפי אשתו בספרות התלמודית ובמשפט העברי,
תשס"א, פרופ' מ"ש פלדבלום ופרופ' א' אנקר
וייס, משה, סדר המשנה במסכת פאה ויחסה לתוספתא, תשל"ח
חרל"פ, יעקב, קדושת ארץ-ישראל – עיון טקסטואלי השוואתי בספרות התנאית ובספרות האמוראית
לרבדיה, תשס"א, פרופ' מ"ש פלדבלום
חשן, דליה, סמל האש כפי שהוא מופיע בפרשנות תלמודית-אגדית, תש"ן, פרופ' ד' בויערין
טלבי, חיים, השתלשלות מנהגי קריאת התורה בעדות ישראל, תשנ"ח, פרופ' ד' שפרבר
יהלום, שלם, חשיבותו ההלכתית של הרמב"ן לאור מקורותיו הפרובנסלים, פרופ' ש"ז הבלין
יורגראו, משה, מדרשי חז"ל בתרגום יונתן לספר ישעיהו, תשל"ט
יצחקי, אפרים, ההלכה בתרגום ירושלמי א' (המכונה יונתן בן עוזיאל) ודרכו בדרשת המקרא, תשמ"ב
כהן, אורה, עירוב בין המינים – הלכה ומנהג, פרופ' ד' שפרבר
כהן, ברק, רב ששת, פרופ' ש"ז הבלין
לאו הרב בנימין, הרב עובדיה יוסף – עטרה ליושנה, פרופ' ד' שפרבר
לוגר, יחזקאל, תפילת העמידה לחול לפי הגניזה הקהירית, תשנ"ב, פרופ' י' תבורי
לרין, כ"ץ יעל, מדרשי אשת חיל, תשנ"ג, פרופ' י' תבורי
ליכטנשטיין, יחזקאל, מטומאת המת להקדשתו – עיון הלכתי-היסטורי בהשתלשלותם של נוהגי התפילה
ולמוד תורה סמוך למת, והכנסת חפצי מצווה לבית הקברות, תשנ"ח, פרופ' ד' שפרבר
מישלו, ד"ר דוד, גט מרצון וגט מעושה, פרופ' מ"ש פלדבלום
מלחי, ירמיהו, פירוש רש"י למסכת ברכות: הנוסח שבידינו ונוסחאות אחרות, תשמ"ג, פרופ' ד' שפרבר
סקס, ברכיהו, הלכות הרגל בספרות התנאית והאמוראית, תשנ"ט, פרופ' צ"א שטיינפלד
עמאר, משה, דיני סירכות הריאה – מקורם והתפתחותם, תשנ"ט, פרופ' ד' שפרבר ופרופ' שמעון שורצפוקס
עמית, אהרן, מהדורה ופירוש מקיף לפרק 'מקום שנהגו' בבלי פסחים, פרק רביעי,
עץ-חיים, יהונתן, סוגיות מוחלפות במסכת נזיקין (ב"ק ב"מ וב"ב) עצמה ובינה לבין שאר התלמוד הבבלי,
תשל"ו, פרופ' ע' ציון מלמד
פוגל, דב, פירוש רש"י למסכת בבא מציעא – חלקים נבחרים – פרקי מבוא, תשנ"ג, פרופ' ד' שפרבר ופרופ'
ש' פרידמן
פליקס, יהודה, יחס מקבילות המשנה והתוספתא – מסכת קידושין, פרופ' ש' פרידמן
קוסמן, אדמיאל, לתולדות הקטגוריה של איסורי 'עובדין דחול' בשבת ויו"ט וייחוסה לקטגוריה של איסורי
ה'שבות', תשנ"ד, פרופ' מ"ש פלדבלום
קלכהיים, שאול, "דבר שאינו מתכוון", ד"ר מ' ווייס
קלמן, יונתן צור, האוקימתא האמוראית 'הכא במאי עסקינן', המתייחסת למקורות התנאיים – טיבה, אופיה
וצורתה, ד"ר א' כהן
קצוף, בנימין, היחס בין התוספתא והירושלמי למס' ברכות, ד"ר ל' מוסקוביץ
רביב, דניאל, מדרשה של משנת סנהדרין, תשנ"ט, פרופ' ש' פרידמן
רביב, רבקה, פרשנות ביאורית ופרשנות מדרשית במדרשי אגדה שבמכילתא דרבי ישמעאל, תש"ס, פרופ' ח'
מיליקובסקי
רבינוביץ, הושע, מהר"י אבוהב ושיטתו בפרשנות התלמוד, תשנ"ג, פרופ' ד' שפרבר
רון, יצחק, ביקורת נוסח התלמוד הבבלי של ר' שלמה לוריא (מהרש"ל), תשנ"א, פרופ' ש"ז הבלין ופרופ' ד'
שפרבר
רפלד, מאיר, המהרש"ל, והים של שלמה, תשנ"ב, פרופ' ד' שפרבר
שבט, עזרא, מחקרי מבוא במפרשי הרי"ף, תשנ"ז, פרופ' ש"ז הבלין
שוורץ, דב, פרק 'הכונס' (תלמוד בבלי, מסכת בבא קמא, פרק שישי): בנושא נזקי אש, פרופ' ש' פרידמן
שטולברג, אריה, ר' יוסף חביבא – האיש ומשנתו, תשנ"ה, פרופ' ד' שפרבר
שיף, אברהם, "היחס בין הלכות בתוספתא סוכה ומקבילותיהן במשנה", פרופ' ש' פרידמן
שמש, אהרן, עונש המלקות במקורות התנאים, תשנ"ד, ד"ר מ' ווייס
שפיגל, בועז, הדרוש ההלכתי במאה ה-17, פרופ' ש"ז הבלין
תא-שמע, ישראל, רבינו זרחיה הלוי "בעל המאור": האיש ומפעלו הספרותי לתולדות ההלכה בפרובאנס

הנחיות לכתיבת עבודת מחקר

במאה ה-12, תשל"ה, פרופ' י"ד גילת
תבורי, יוסף, לתולדות הלכות ליל הסדר, תשל"ז, פרופ' י"ד גילת

אוניברסיטת בר-אילן
הפקולטה למדעי היהדות
המחלקה ללשון העברית * היחידה להבעה עברית

כללי הכתיב חסר הניקוד

נכתבת תמיד באות וי"ו, כגון הופל, מצוין, סוכר, קופסה, שולחן	U תנועת (שורוק וקיבוץ)
נכתבת בדרך-כלל באות וי"ו, כגון אוזן, בוקר, תוכן, למצוא, לשמור, יגמור, תסובו אין כותבים וי"ו - בתנועת O שאחריה אם-קריאה אל"ף או ה"א : בפעלים מגזרת פ"א : יאבד, תאכל, נאמר במילים אחרות : איפה, זאת, כה, לא, מאזניים, פה, צאן, ראש, שמאל - בתנועת O המנוקדת בקמץ-קטן או בחטף-קמץ : אבדן, אמנם, אנייה, אפנה, בחזקה, חכמה, יזמה, כל (צורת הנסמך) למחרת, עצמה, ערמה, צהריים, קרבן, תכנית שים לב : * צורות הופעל נכתבות בוי"ו, כגון הועמד, מועמד * חֲדָשִׁים - בכתיב חסר ניקוד "חודשיים", שכן הכתיב של הצורות הנטויות נקבע לפי כתיבה של צורת היחיד ("חודש")	O תנועת (חולם, קמץ-קטן וחטף-קמץ)
נכתבת בדרך כלל באות יו"ד, כגון זיכרון, טיפש, מילה, סיפור, קיבולת אין כותבים יו"ד אם בא שווא נח אחרי תנועת i, כגון משטרה, משמרת, משרד, שמלה אין כותבים יו"ד - אחרי מ"ם השימוש - מביתו, מחוץ - במילים : אם, הנה, מן, עם - במילים שבצורת היחיד בנפרד לא הייתה בהן תנועת i, כגון בתי (מן "בַּת"), לבי (מן "לֵב"), מקלים (מן "מִקְלִי") - בפעלים מבניין הפעיל בגזרות שאין שווא אחרי ה"א הבניין, כגון הפיל, הציג כותבים יו"ד בשמות נטויים שתנועת i אמנם באה לפני שווא נח, אך אינה באה בצורת היסוד, כגון ביטחון-פנים (בנפרד ביטחון), זיכרונות (ביחיד זיכרון) שים לב : * אימא - בכתיב עם יו"ד, שכן זו צורה לעצמה * שן – שיניים, להבדיל מ"שניים", וכן חמישה, חמישי, חמישים, שישה, שישי, שישים * במילים לועזיות תיכתב כל תנועת i ביו"ד, כגון ביבליוגרפיה, היסטוריה, מיליון (וכך גם בניקוד)	I תנועת (חיריק)

נכתבת בדרך כלל בלא יו"ד, כגון אזור, אפוא, בררה, זהות, ממד, מרב כותבים יו"ד - בתנועת e הבאה בתחילת המילה לפני האותיות א, ה, ר, במקום תנועת i ("תשלום דגש"), כגון גירוש, חירש, חירשים, תיאבון, תיאור, תיהרס - בשמות נקביים בעלי שתי הברות שהצירי מתקיים בהן בכל הנטייה: זיעה, לידה, קיבה, ריאה, שיבה, תיבה - במילה שינה [שִׁןָּה] (להבדיל משנה [שִׁןָּה]); במילת השאלה אילו (צירוף) אֵי-אֶלוּ), להבדיל ממילת הרמז לרבים אלו [אֶלוּ] - בתנועת e המנוקדת בסגול במשקל השמות: היכר, היצע, היקש, הישג, היתר (וגם בשמות אלו בתוספת סופית, כגון היכרות)	תנועת E (צירי וסגול)
נכתבת בשתי יו"ד ויו"ן באמצע המילה, כגון הוועד, זוית, עכשווי, תקווה, תקוות [תקנות]; נכתבת ביו"ו אחת בתחילת המילה ובסופה, כגון ועד, יחדיו, סתיו, עכשיו, קו הערה אין כופלים את הויו"ו לשם ציון העיצור בסמיכות לויו"ו אחרת, כגון ווילון [ווילון], מכון [מְכֻן]	הויו"ו המציינת עיצור
נכתבת ביו"ד כפולה באמצע המילה ובסופה, כגון בניין, התיישבות, התחייבות, מספריים [מספריים], ספרייך [ספרייך], צייר, קיימת, דיי [די], ילדיי [ילדי], עליי [עלי] כותבים יו"ד אחת - בתחילת המילה, כגון יער - אחרי אותיות השימוש (מש"ה וכל"ב): מיד, שיאמר, היום, ויגון, כיום, לינשוף [לינשוף] (אך אחרי למ"ד בצורת המקור נכתוב שני יו"דים: לייצא, ליעל), ביגון - באמצע המילה ובסופה על יד אם קריאה, כגון מצוין, יהיה, סוגיה [סוגיה], קיום, ודאי, גוי, שינוי - בשמות במשקל בית, כגון זית, ליל, מים (גם הביתה, לילה, שמים) - במילים: אולי, די, חי, מתי, שי - בסמיכות ליו"ד אחרת, כגון ייסד [ייסד] שים לב: יישוב - בשתי יודיים - אחת כנגד העיצור, השנייה כנגד תנועת i; הבחן בין ראה [ראֵה] ובין ראייה [ראִיָה].	היו"ד המציינת עיצור

- שמות פרטיים אפשר לכתבם חסרים, כגון דוד, ירושלים, כהן, שלמה - מומלץ לתת ניקוד עזר חלקי במקום שיש חשש לדו-משמעות, לדוגמה מנהל (להבדיל מ"מְנַהֵל"), ילדה (להבדיל מ"יְלֵדָה" ומ"יְלֵדָה"), מצוות (להבדיל מ"מצוֹת"), ספר (להבדיל מ"ספרי"), נתנו או נתנו (להבדיל מ"נְתַנִּי")	שונות

=====

דפים אלה נכתבו על יסוד כללי הכתיב חסר הניקוד, לשוננו לעם, חוברת מיוחדת - תמוז התשנ"ד ועל יסוד כללי הכתיב חסר הניקוד בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, בעריכת שושנה בהט, תשל"ט.

ערכה: ד"ר לובה חרל"פ - היחידה להבעה עברית, אוניברסיטת בר-אילן
 ייעוץ מדעי: ד"ר גבריאל בירנבאום - האקדמיה ללשון העברית והמחלקה ללשון העברית, אוניברסיטת בר-אילן; ד"ר יצחק שלזינגר - המחלקה ללשון העברית, אוניברסיטת בר-אילן; ד"ר נגה אילני - היחידה להבעה עברית, אוניברסיטת בר-אילן
 יזמת פרופ' יהודית דישון, דיקאן הפקולטה למדעי היהדות, אוניברסיטת בר-אילן (תשנ"ה)
 מהדורה ראשונה, תשנ"ה (1995); מהדורה שנייה מתוקנת, תשנ"ט (1999)